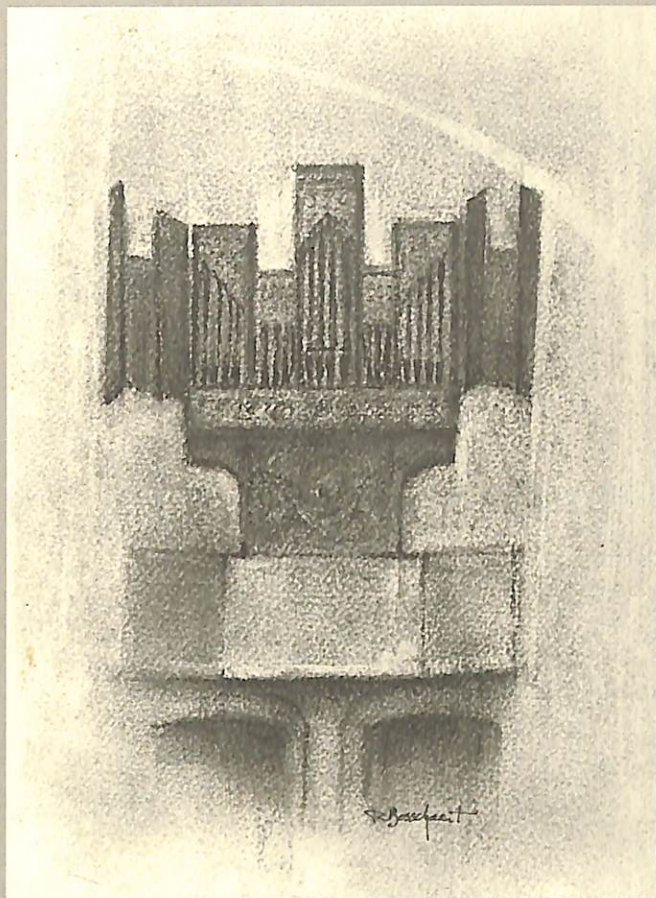

J U N I 2 0 0 0

2

Orgelkunst

Orgelkunst

Inhoud

Bijdragen

Het Cavallé-Collorgel van het Koninklijk Conservatorium te Brussel 67
LUK BASTIAENS

Orgelbouw en -restauratie

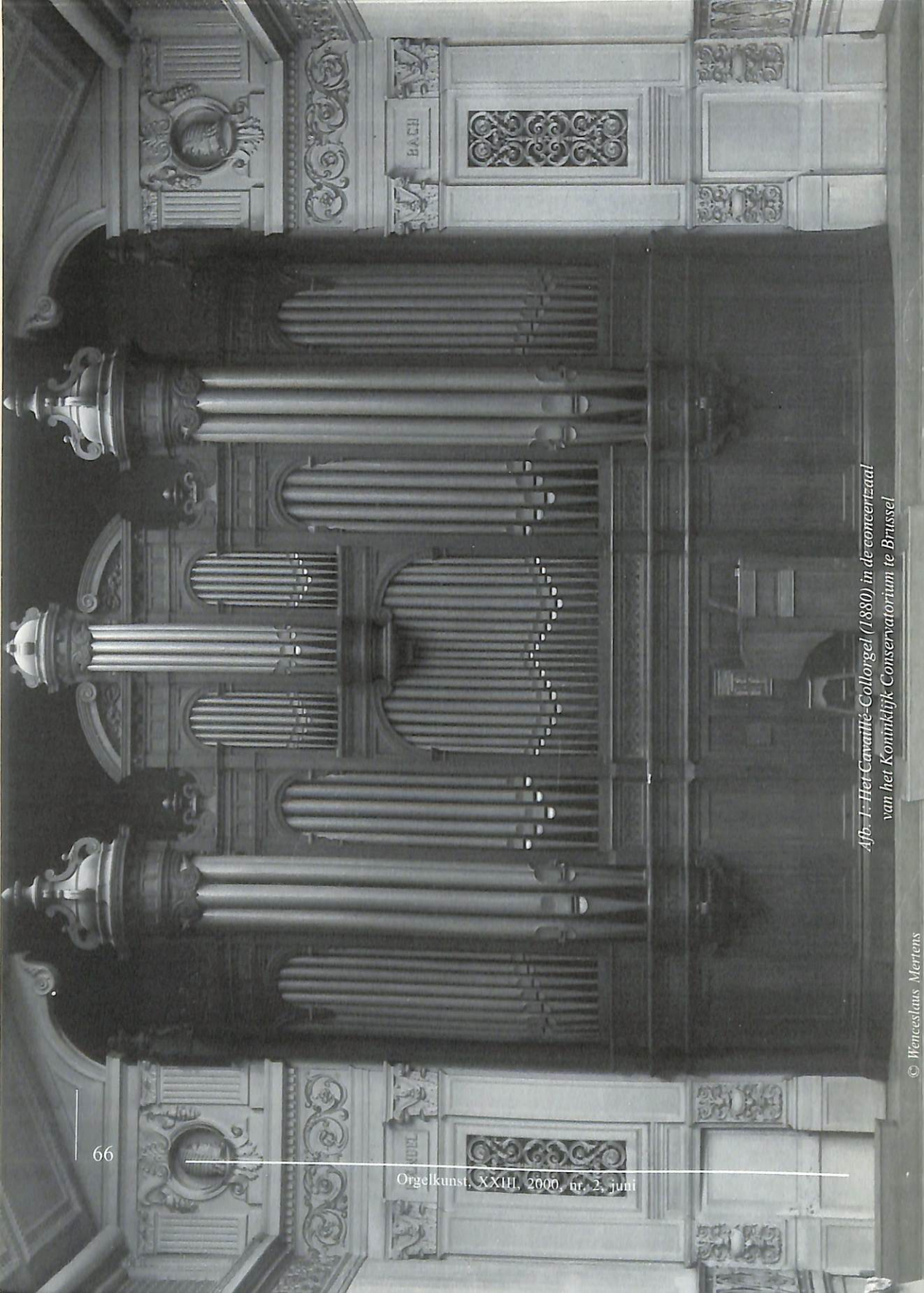
Het Van Peteghem-orgel te Alden Biesen 114
Uit het voormalig Alexianenklooster van Diest (1788)
PATRICK ROOSE

Mededelingen 120

Agenda 125

Orgeltijdschriften 128

Afb. 1: Het Cavallé-Collorgel (1880) in de concertzaal van het Koninklijk Conservatorium te Brussel

© Wenceslaus Mertens

LUK BASTIAENS

Het Aristide Cavallé-Collorgel van het Koninklijk Conservatorium te Brussel^(*)

I. INLEIDING

Het in 1880 door Aristide Cavallé-Coll (1811-1899) gebouwde orgel in de alom geprezen historische concertzaal van het *Koninklijk Conservatorium* te Brussel, is zonder twijfel één der belangrijkste Belgische instrumenten uit de 19de eeuw. Met 45 originele registers, verdeeld over drie klavieren en pedaal, is dit orgel tevens het grootste instrument dat door deze roemrijke Franse orgelmaker in ons land werd vervaardigd.⁽¹⁾ Daarenboven kunnen enkel de conservatoria van Moskou en Brussel een dergelijk uiterst waardevol historisch monument tot hun patrimonium rekenen.⁽²⁾

Het Brusselse conservatoriumorgel is evenwel niet in zijn oorspronkelijke toestand bewaard gebleven. Het heeft in zijn 120-jarig bestaan een bewogen geschiedenis achter de rug. Nadat Cavallé-Coll zelf in 1889 de pedaaldispositie had verrijkt met een *Soubasse* 32', werden in 1922 pedaalregisters toegevoegd, ditmaal door Charles Mutin, sinds 1898 opvolger van Cavallé-Coll. Onder impuls van toenmalig orgelleraar Charles Hens (1898-1967) zijn in 1960 zeer ingrijpende wijzigingen door de firma Stevens uit Duffel uitgevoerd: de mechanische tractuur met Barkermachines wordt gesloopt en vervangen door een electro-pneumatische tractuur; de oude speeltafel verhuist eerst naar de kelder van het conservatorium, later naar het depot van het instrumentenmuseum en volgens de toen heersende opvattingen worden op nieuwe sleepladen vooral enkel- en meervoudige vulwerken gedisponeerd die als doel hebben de 19de eeuwse orgelklank op te helderen. Niet minder dan 19 nieuwe registers krijgen een plaats. Tot op vandaag zindert deze transformatie na en zorgt zij nog steeds voor de nodige commotie.

Door te grote temperatuurschommelingen in de concertzaal en het ontbreken van een adequate luchtbevochtigingsinstallatie verglijdt het instrument sedert de zestiger jaren verder tot een schim van wat het ooit is geweest. Tot op heden is aan geciteerde problemen nog steeds geen oplossing gegeven. Hoewel het orgel nog steeds bespeelbaar is, zijn o.m. barsten in de oude windladen,

gedeeltelijke oxidatie van het pijpwerk en algehele vervuiling mede oorzaak van het feit dat het instrument nog slechts ten dele zijn klankkwaliteit en -volume van weleer prijsgeeft. De diverse pogingen die zijn ondernomen om te komen tot een algehele restauratie van dit meesterwerk, hebben tot op heden geen enkel resultaat opgeleverd. Omdat inmiddels ook is gebleken dat de fraaie 19de eeuwse concertzaal, ontworpen door de beroemde architect Jean-Pierre Cluysenaar (1811-1880), dringend aan een grondige opknappbeurt toe is, lijkt de restauratie van het Cavaillé-Coll orgel nog niet onmiddellijk voor morgen. De eens internationaal zo geroemde orgelcultuur in het conservatorium te Brussel is haast een marginaal verschijnsel geworden...

Philippe J. Van Tiggelen schreef in 1983 een uitstekende monografie over de complexe bouw- en ontstaansgeschiedenis van het conservatoriumorgel waarin de prille historiek wordt behandeld tot ca. 1925.⁽³⁾ Hiervoor excerpereerde hij nauwgezet het orgeldossier van het *Koninklijk Conservatorium* dat zich in het *Algemeen Rijksarchief* te Brussel bevindt.⁽⁴⁾ De orgelarchivalia die dateren van na 1925 worden hoofdzakelijk in het *Conservatoire Royal de Musique* te Brussel bewaard.⁽⁵⁾ Het onderzoek van deze documenten zorgt voor een boeiend vervolg op de publicatie van Van Tiggelen.

Om de geïnteresseerde lezer van *Orgelkunst* het historische relaas over dit boeiend instrument in zijn geheel te kunnen aanreiken, starten we ons verhaal in 1875, het jaar dat de idee om een orgel te bouwen voor de concertzaal van het nieuwe conservatorium aan de Regentschapsstraat, wordt gelanceerd.

II. DE PLANNEN EN DE REALISATIE DOOR CAVAILLÉ-COLL

Zowel het tweeklaviersorgel met 16 registers en aangehangen pedaal, vervaardigd door Pieter-Jan De Volder in 1836 voor het Koninklijk Conservatorium, als het in 1866 gebouwde Merklin-Schütze-instrument met 54 stemmen, opgesteld in het voormalige *Palais Ducal*, werden beide onvoldoende geacht om hun verhuis naar het nieuwe conservatoriumgebouw aan de Regentschapsstraat te Brussel te verantwoorden.⁽⁶⁾⁽⁷⁾ Conservatorium-directeur F.A. Gevaert (1828-1908) en orgelleraar Alphonse Maily (1833-1918) pleiten voor een nieuw instrument dat zowel voor de orgelcursus als voor concerten kan worden gebruikt. Een rapport van Maily wordt mee in overweging genomen tijdens een zitting van de Kamer van Volksvertegenwoordigers om een krediet voor een nieuw instrument ten bedrage van 20.000 fr. te voorzien.⁽⁸⁾ Zowel de firma Cavaillé-Coll uit Parijs als orgelmaker Schyven & Cie te Brussel,

"reconnues comme étant les meilleures factures", worden gevraagd een bestek voor de bouw van dit nieuwe studieorgel op te maken.⁽⁹⁾ Cavaillé-Coll laat twee voorstellen worden: in de eerste offerte begroot hij de kosten op 20.000 fr. In zijn tweede voorstel noemt hij een bedrag van 30.000 fr. omdat er enkele varianten zijn opgenomen die de desiderata van A. Maily voor een nieuw orgel ruim overschrijden. Aan het bestek dat orgelbouwer Pierre Schyven indient, hangt een prijskaartje van 18.500 fr. Directeur Gevaert is in zijn advies aan de overheid duidelijk gewonnen voor het tweede voorstel van A. Cavaillé-Coll.⁽¹⁰⁾ De administratie van Schone Kunsten laat evenwel een voorkeur blijken voor Schyven op deze merkwaardige voorwaarde "*qu'ils se conforment, autant que possible, aux indications fournies par M. Cavaillé-Coll*".⁽¹¹⁾

Schyven krijgt de opdracht het studieorgel voor het conservatorium te maken.⁽¹²⁾ In 1876 lijkt een krediet voor de bouw van een *orgue d'exécution* in de concertzaal te zijn toegewezen aan Aristide Cavaillé-Coll. Op 25 april 1876 laat Cavaillé-Coll aan Gevaert een eerste ontwerp voor een 32'-orgel worden, met 48 spelen verdeeld over 3 klavieren, 17 combinatietreden en 2946 pijpen, naar het voorbeeld van zijn zopas gerealiseerde instrument in het *Paleis voor Volksvlucht* te Amsterdam.⁽¹³⁾ Voor dit grootse project rekent Cavaillé-Coll 80.000 fr.⁽¹⁴⁾ De initiële dispositie van dit Brussels project is in de inleiding van het opleveringsverslag van juli 1880 als volgt genoteerd:⁽¹⁵⁾

I. Grand Orgue(C-g ^{'''})	II. Positif (expressif)	III. Récit (expressif)	Pédale (C-f')
Montre 16'	Quintaton 16'	Bourdon 16'	Sous-basse 32'
Bourdon 16'	Cor de nuit 8'	Flûte harmonique 8'	Contrebasse 16'
Montre 8'	Flûte harmonique 8'	Viole de gambe 8'	Bourdon 16'
Violoncelle 8'	Salicional 8'	Diapason 8'	Violoncelle 8'
Flûte harmonique 8'	Unda Maris 8'	Voix céleste 8'	Flûte 8'
Bourdon 8'	Principal 4'	Flûte octaviante 4'	Bourdon 8'
Prestant 4'	Flûte douce 4'	Musette 8'	Flûte 4'
Quinte 2 2/3'	Doublette 2'	Voix humaine 8'	Bombarde 16'
Doublette 2'	Carillon I-III	Octavin 2'	Trompette 8'
Cornet V	Basson 8'	Basson 16'	Clairon 4'
Plein jeu V	Trompette 8'	Trompette 8'	
Bombarde 16'	Cromorne 8'	Clairon harmonique 4'	
Trompette 8'			
Clairon 4'			

Twee jaar later, we schrijven 1878, heeft het conservatorium nog steeds geen concertorgel. Dit blijkt uit een brief van Gevaert aan de minister van 4

oktober 1878: "Il y a trois ans, des négociations ont été entamées entre votre département et M. Cavaillé-Coll, le célèbre organier de Paris, au sujet de la construction d'un orgue destiné à la salle de concerts du Conservatoire." Het ministerie is evenwel van de noodzaak om een groot orgel te bouwen niet overtuigd en stelt dat de concertzaal van het conservatorium het met minder kan doen. Het orgelproject mag volgens de ministeriële richtlijn het bedrag van 50.000 à 55.000 fr. niet overschrijden, de orgelkast inbegrepen.⁽¹⁶⁾ Er zit Cavaillé-Coll niets anders op dan hieraan schoorvoetend gevolg te geven en op 30 oktober 1878 maakt hij een "devis sommaire d'un grand orgue à trois claviers et un pédalier complets projeté pour la nouvelle salle de concert du Conservatoire Royal de Bruxelles".⁽¹⁷⁾

Het oorspronkelijke plan om een orgel te bouwen met 48 registers moet hij noodgedwongen reduceren tot 36, verdeeld over drie klavieren, met 17 combinatietreden en 2276 pijpen, om binnen het door de Belgische overheid opgelegde budget te blijven. Hierdoor wordt de initiële dispositie als volgt gewijzigd:

Grand Orgue	Positif	Récit	Pédale
- Montre 16'	- Quintaton 16'	- Bourdon 16'	- Soubasse 32'
- Quinte 2 2/3'	- Principal 4'	- Flûte harmonique 8'	- Bourdon 16'
Plein Jeu -V +VII	- Doublette 2'	- Basson 16'	- Violoncelle 8'
	- Carillon I-III	- Clairon 4'	- Bourdon 8'
	+ Piccolo 1'	+ Flûte traversière 8'	- Flûte 4'
	- Cromorne 8'	+ Clarinette 8'	+ Octave 4'

Niet minder dan vijf 16'-registers en de *Soubasse* 32' moeten worden gesupprimeerd. De Franse orgelmaker betreurt deze concessie: "*Malgré la réduction considérable du chiffre de mon premier devis montant à 80.000 frs., je conserve néanmoins à l'orgue la même distribution des claviers à mains et de pédales [...]. Cependant, Monsieur le Directeur, je dois vous avouer qu'au point de vue de l'art, il est regrettable que l'administration ne puisse faire la dépense du 1er projet. Je le regrette d'autant plus que jamais je n'ai trouvé un local aussi spacieux et aussi bien disposé pour recevoir un grand orgue [...]. Je regrette donc que les limites de la dépense m'obligent à dépouiller notre premier projet de 12 jeux les plus importants: c'est moins à cause de la puissance de l'instrument que du volume de sonorité que les jeux graves ajoutent à l'ensemble de l'orgue.*"⁽¹⁸⁾

De dispositie volgens het bestek van 1878 luidt als volgt:⁽¹⁹⁾

Grand orgue(C-g ^{'''})	Positif	Récit	Pédale (C-f')
Bourdon 16'	Flûte harmonique 8'	Flûte traversière 8'	Contrebasse 16'
Montre 8'	Salicional 8'	Diapason 8'	Flûte 8'
Flûte harmonique 8'	Cor de nuit 8'	Viola de gambe 8'	Octave 4'
Viola de gambe 8'	Unda Maris 8'	Voix-céleste 8'	<i>Bombarde</i> 16'
Bourdon 8'	Flûte douce 4'	Flûte octaviante 4'	<i>Trompette</i> 8'
Prestant 4'	<i>Piccolo</i> 1'	<i>Octavin</i> 2'	<i>Clairon</i> 4'
<i>Doublette</i> 2'	<i>Trompette</i> 8'	<i>Trompette</i> 8'	
<i>Plein jeu</i> VII	<i>Basson-hautbois</i> 8'	<i>Clarinette</i> 8	
<i>Cornet</i> V		<i>Musette</i> 8'	
<i>Bombarde</i> 16'		<i>Voix humaine</i> 8'	
<i>Trompette</i> 8'			
<i>Clairon</i> 4'			

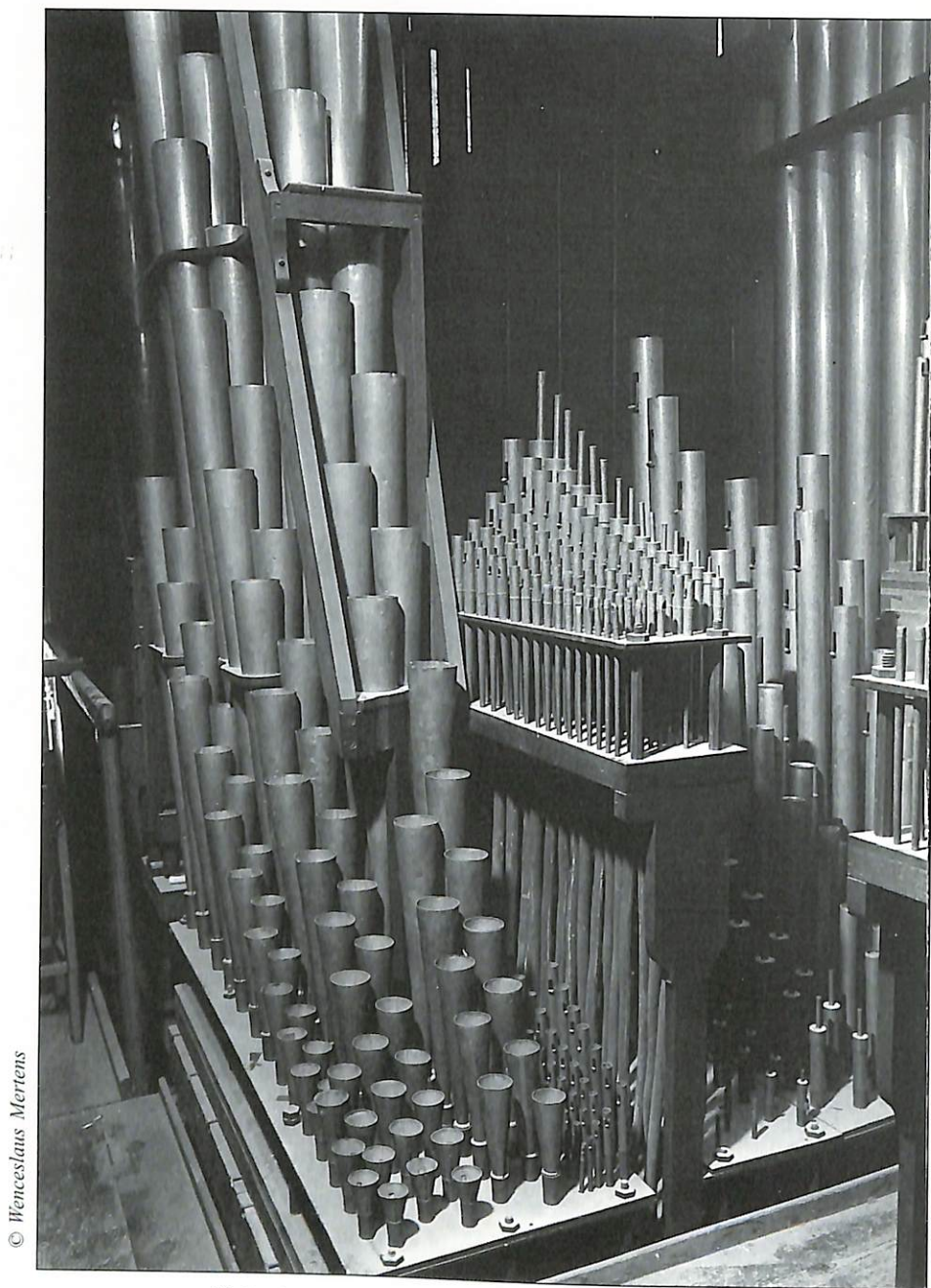
combinatietreden

1. Effets d'orage
2. Tirasses des basses du Grand orgue par le pédalier
3. Tirasse des basses du Positif par le pédalier
4. Tirasse des basses du Récit par le pédalier
5. Anches du clavier de pédales
6. Appel des jeux de combinaison du Grand orgue
7. Appel des jeux de combinaison du Positif
8. Appel des jeux de combinaison du Récit
9. Expression agissant sur les jeux du Positif
10. Expression agissant sur les jeux du Récit
11. Octaves graves du clavier pneumatique Grand orgue
12. Copula du Grand orgue au clavier pneumatique
13. Copula du Positif au clavier pneumatique
14. Copula du Récit au clavier pneumatique
15. Copula du Récit au clavier du Positif
16. Trémolo des jeux du Positif
17. Trémolo des jeux appartenant au Récit.

De speeltafel wordt voor de orgelkast geplaatst: "*L'organiste ferait face au public et au chef d'orchestre.*"

De reactie van de Belgische orgelbouwers op het feit dat de "buitenlandse" orgelmaker Cavaillé-Coll het concertorgel voor het Brussels conservatorium mag bouwen, is niet mals en doet nogal wat stof oplaaien. Directeur F.A. Gevaert doet echter opmerken dat "*la supériorité sans rivale de M. Cavaillé-Coll pour la fabrication de ce genre d'instruments de grandes dimensions est reconnue par tous les artistes [...]*"⁽²⁰⁾

© Wenceslaus Mertens

Afb.2 : Origineel pijpwerk van de gedeelde hoofdwerkklade

Het contract voor de bouw van een drieklaviersinstrument met pedaal wordt uiteindelijk voor een bedrag van 54.750 fr. getekend.⁽²¹⁾ Hierin zijn de orgelkast, de frontsierpijpen, het transport en de douanekosten niet inbegrepen. Voor het ontwerp van de orgelkast dient Cavaillé-Coll twee voorstellen in. Van het eerste orgelkastontwerp is nog een originele tekening bewaard in het *Algemeen Rijksarchief*. Contractueel dient het instrument klaar te zijn in 14 maanden, zodat het kan ingeschakeld worden in de viering van de 50ste verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid die zal plaatshebben in juli 1880. Cavaillé-Coll stipuleert in zijn contract 9 maanden werk in het atelier en 3 maanden voor transport en montage in Brussel. Het ministerie onderhandelt met de andere departementen over de uitvoering van de orgelkast.⁽²²⁾ Op 29 juli 1879 schrijft architect Willame in een nota aan de inspecteur-generaal, dat hij akkoord gaat de orgelkast, de *tuyaux de décoration* en de plankenvloer voor een bedrag van 18.610 fr. te laten uitvoeren door A. Cavaillé-Coll, op voorwaarde dat ook de linker- en rechterzijwand die de orgelkast laat aansluiten aan de zijmuren van de concertzaal in de som zijn begrepen.⁽²³⁾

In een brief aan Gevaert van 7 november 1879 vraagt Cavaillé-Coll hem de juiste toonhoogte van het orgel te melden alsook de gemiddelde temperatuur van de zaal bij het gebruik van het orgel.⁽²⁴⁾ Cavaillé-Coll schrijft dat de *ton normal français* voor la 870 trillingen per seconde bedraagt. Verder beveelt hij een temperatuur tussen 15 en 20° C aan. Gevaert gaat akkoord met beide voorstellen.⁽²⁵⁾

Op 2 maart 1880 laat Cavaillé-Coll weten dat het orgel in het atelier te Parijs klaar is.

III. DE EERSTE UITBREIDING MET ACHT REGISTERS

Nog vóór de oplevering van juli 1880 zendt Cavaillé-Coll, blijkbaar op eigen initiatief, een nieuw bestek aan het conservatorium.⁽²⁶⁾ In het eerste luik laat hij een prijs geworden voor levering en plaatsing van acht bijkomende registers, *leur sommiers, deux machines pneumatiques et accessoires* inbegrepen. Het gaat hier over de manuaalregisters die in het bestek van 1878 omwille van financiële beperkingen niet meer waren opgenomen. De acht registers waarvan sprake zijn:

Grand Orgue	Positif	Récit
Montre 16'	Quintaton 16'	Bourdon 16'
Quinte 2 2/3'	Principal 4'	Basson 16'
Carillon I-III		
Cromhorne 8'		

Voor de vier pedaalregisters uit het eerste dispositie-ontwerp worden geen voorzieningen meer getroffen. Op 13 mei 1880 antwoordt het conservatorium niet over de nodige middelen te beschikken.

Overtuigd van zijn artistieke gelijk voert Cavaillé-Coll deze meerwerken toch uit, "pour mettre cet orgue au premier rang des instruments modernes" en dit zonder enige financiële toezegging! Verder voorziet Cavaillé-Coll in het basement ruimte voor een mogelijke latere invulling van de *Soubasse* 32'. De Parijse orgelmaker schrijft: "Durant l'exécution des travaux, et dans l'intérêt bien entendu de l'administration non moins que dans celui de l'art musical, nous avons disposé les choses de façon à pouvoir compléter l'instrument de la majeure partie des jeux retranchés au 1er devis, aussitôt que la Direction du Conservatoire jugerait opportun d'en faire la commande."⁽²⁷⁾

IV. OPLEVERING EN INAUGURATIECONCERT OP 14 JULI 1880

Op 13 juli 1880 wordt het orgel opgeleverd.⁽²⁸⁾ In de voormiddag heeft een voorbereidende vergadering plaats waarvan Gevaert verslag uitbrengt bij de opleveringscommissie die in de namiddag bijeenkomt en waarop aanwezig zijn: F.A. Gevaert, voorzitter; A. Mailly, secretaris; Ch. Philbert, verslaggever; pastoor Busschaert, ridder X. Van Elewijck, Mischotte, Montigny, Ch.-M. Widor en architect Willame, leden. Zowel Charles Philbert, consul van Frankrijk te Rotterdam en groot amateur van orgelbouw, als Charles-Marie Widor werden op vraag van Cavaillé-Coll uitgenodigd.⁽²⁹⁾ Na controle van de uitgevoerde werken en een bespeling door Charles-Marie Widor, verklaren alle aanwezigen unaniem het Cavaillé-Collorgel "recevable avec les plus grand éloges". De commissie is het verder eensgezind over de door Cavaillé-Coll gedane extra werken en besluit dat de orgelmaker "[...] retirer de l'orgue ces parties complémentaires ainsi qu'il s'est engagé à le faire si le vœu unanime du jury ne pouvait trouver accueil près du gouvernement".

Charles Philbert, verslaggever van deze opleveringscommissie en vurig pleitbezorger van Cavaillé-Coll, schrijft een zeer omstandig orgelrapport voor

het ministerie waarin hij o.m. ingaat op het belang van het instrument, het oorspronkelijke dispositieplan en de latere wijzingen.⁽³⁰⁾ Het eerste dispositievoorstel wordt uitvoerig toegelicht en vurig verdedigd: "*Le plan de composition proposé par M. Cavaillé-Coll était d'une grande richesse à cet égard. Sur dix jeux, la pédale devait posséder quatre jeux très graves, un trente-deux pieds et trois seize pieds. Le clavier du grand orgue comptait également trois seize pieds, celui de récit deux, celui de positif avait aussi le sien. Ainsi, et par l'adjonction d'un riche choix de jeux de détail, se trouvait réalisée cette condition, sur laquelle j'appelais tout-à-l'heure votre attention, de faire de chaque clavier un orgue complet, et de l'ensemble de l'instrument la source d'harmonie la plus parfaitement appropriée au local et à la destination spéciale de l'orgue du conservatoire.*"

Philbert concludeert in zijn rapport als volgt: "[...] émettre le vœu très-instant que son Excellence monsieur le Ministre de l'Intérieur veuille bien rechercher les moyens d'assurer à cet orgue la conservation des parties qui n'y ont encore été placées qu'à titre d'essai provisoire."

Het verslag van Philbert is voornamelijk een pleidooi om de extra registers die Cavaillé-Coll heeft geplaatst, financieel te doen vergoeden door de overheid. Directeur Gevaert tracht het ministerie, bij de overhandiging van het lovend rapport van Philbert, gunstig te stemmen om in te gaan op de wens de contractueel niet voorziene supplementaire registers te accepteren. Het ministerie weigert aanvankelijk categoriek, maar toch worden in hetzelfde jaar de niet voorziene meerwerken door minister Rolin-Jacquemyns eindelijk aanvaard mits de uitdrukkelijke voorwaarde dat de uitbetaling van het bedrag van 20.075 fr. gespreid wordt over twee jaar.⁽³¹⁾ Daags na de oplevering, op 14 juli, volgt het inspelingsconcert dat helemaal in het teken staat van de 50-jarige onafhankelijkheid van België en waaraan Alphonse Mailly zijn medewerking verleent.⁽³²⁾ In het programma is de dispositie opgenomen. Blijkens deze folder, zijn er ook nog twee combinatietreden toegevoegd nl. de *octaves graves Récit* en de *octaves graves Positif*.

V. 1889: DE TOEVOEGING VAN DE SOUBASSE 32'

In mei 1882 vraagt de conservatoriumdirecteur opnieuw een bestek aan Cavaillé-Coll, ditmaal voor het maken en plaatsen van de *Soubasse* 32'.⁽³³⁾ Volgens de offerte van Cavaillé-Coll zal dit 5060 fr. kosten, alles inbegrepen. Pas in maart 1888, na ministeriële goedkeuring, vraagt Gevaert aan Cavaillé-Coll dit register

te plaatsen tijdens de nakende zomervakantie. Aristide Cavaillé-Coll kan door het vele werk evenwel niet ingaan op dit verzoek en plaatst de *Soubasse 32'* pas in juni 1889. Cavaillé-Coll had vroeger reeds de windladen en het pijpwerk van de *Soubasse 32'* gemaakt, maar door het lange talmen te Brussel heeft hij deze gebruikt voor een ander orgel.⁽³⁴⁾

VI. ONDERHOUDSWERKEN TUSSEN 1880 EN 1924

In februari 1881 vraagt Cavaillé-Coll aan het conservatorium of men kan voorzien in een jaarlijks onderhoud dat 300 fr. zou kosten.⁽³⁵⁾ F. de Vestibule, medewerker van het instrumentenmuseum kan volgens Cavaillé-Coll instaan voor het stemmen van de tongwerken.

Orgelleraar A. Mailly verzoekt in januari 1901 de directeur om een grondige onderhoudsbeurt die sinds het inauguratieconcert van 1880 nog niet heeft plaatsgehad.⁽³⁶⁾ Orgelmaker Jean Baptiste Bonneau uit Parijs, voormalig medewerker van Cavaillé-Coll, deze laatste is inmiddels overleden, stelt een offerte op voor het reinigen en onderhouden van het instrument: demonteren en reinigen van de pijpen; herstellingen aan de mechaniek, afregelen, monteren en smeren van de pedaalkoppels en de *appel des jeux d'anches*; nazicht van de zwelkasten en klavieren; herstelling van de windvoorziening en demontage van de pompen; reiniging van het binnenwerk; terugplaatsen van de pijpen en nazicht van de intonatie.⁽³⁷⁾ Op 20 juni 1901 geeft de minister toelating om het orgel te laten onderhouden voor een bedrag van 3.375 fr.

F.A. Gevaert verzoekt in een brief aan de minister van Wetenschappen en Kunst, gedateerd op 10 november 1908 om een financiële tussenkomst teneinde het orgel te kunnen uitbreiden met een aantal registers "*de forte sonorité, dont l'addition est nécessaire pour donner à ce superbe instrument sa pleine valeur et toute sa capacité de rendement*": *Principal 8'*, *Flûte harmonique 8'*, *Violoncelle 8'*, *Prestant 4'*, *Trompette 8'*, *Clairon harmonique 4'* en een *Soubasse 16'* voor het pedaal. In dezelfde brief meldt directeur Gevaert aan de minister dat orgelmaker J.B. Bonneau reeds een ruim aantal jaren instaat voor het onderhoud en het stemmen van het orgel tot ieders tevredenheid en dat hij daardoor het instrument ook zeer grondig kent. Bonneau heeft in een bestek aangegeven dat hij deze werken kan uitvoeren voor 14.000 fr.⁽³⁸⁾ Aan dit verzoek wordt, althans wat de dispositie-uitbreiding betreft, geen gevolg gegeven. Op 28 juni 1910 geeft de minister de toelating om de nodige herstellingen aan het orgel te laten uitvoeren voor een bedrag van 1.150 fr.

Van 1912 tot 1922 wordt het orgel gestemd door Salomon Van Bever, orgelmaker te Laken, die ook instaat voor onderhoudswerken zowel aan het studie- als het groot orgel.⁽³⁹⁾ Op 21 februari 1914 signaleert hij in een brief aan het conservatorium de gebrekkige werking van de hydraulische windvoorziening. Ook tijdens de oorlogsjaren stemde hij het orgel, zowel in 1917 als in 1918. Terloops vermelden we dat Salomon Van Bever (1851-1916), bij de dood van Hippolyte Loret (1810-1879), zijn leertijd verder zette bij Cavaillé-Coll te Parijs en dit vanaf 28 juli 1879 tot 8 mei 1880. Van Bever was zeer ontgoocheld toen zijn Parijse leermeester weigerde hem mee te nemen naar Brussel voor de montage van het orgel in de concertzaal. Het lijkt erop dat de jonge man dit Cavaillé-Coll nooit heeft vergeven.⁽⁴⁰⁾

VII. DE OORLOGSJAREN EN DE UITBREIDING DOOR CHARLES MUTIN

Op 4 maart 1914 schrijft het conservatorium een brief aan de firma Cavaillé-Coll om het instrument grondig te inspecteren. Charles Mutin, opvolger van de *Manufacture d'orgues d'Eglise & de Salon Aristide Cavaillé-Coll* maakt een bestek op voor een grondige onderhoudsbeurt ten bedrage van 4.500 fr.⁽⁴¹⁾

Hij stelt meteen ook een dispositie-uitbreiding van het pedaal voor: een *Quinte 10 2/3'*, een *Soubasse 16'*, een *Flûte douce 8'* en een *Flûte 4'*. De klanksterkte van zowel de *Contrebasse 16'* als van de *Flûte 8'* in het pedaal moet verzacht worden. Voor dit werk rekent Mutin 4.800 fr. Tenslotte maakt hij ook een voorstel voor de verdere uitbouw van het orgel met een soloklavier met daarop volgende registers: *Nachthorn 16'*, *Jubal 8'*, *Flûte harmonique 8'*, *Viola 8'*, *Octave 4'*, *Flageolet 2'*; en *chamade*: *Tuba mirabilis 8'*, *Cor harmonique 4'*. Verder nog enkele combinatietreden: *Tirasse solo*, *Copula solo sur grand orgue*, *Copula solo sur récit*, *Octaves graves solo*. Voor dit hele luik worden de kosten op 12.000 fr. begroot.

De nieuwe conservatoriumdirecteur Léon Dubois (1859-1935), signaleert aan de overheid de absolute noodzaak voor een omvattend onderhoud aan het orgel.⁽⁴²⁾ Het zou bovendien gewenst zijn om tijdens deze onderhoudswerken het orgel te vervolledigen met pedaalregisters. Een grote verbetering aan het orgel zou ook het toevoegen van een vierde klavier zijn. Maar dit werk was zijn inziens niet dringend. Het ministerie stelt voor de 9.300 fr. uit het reservefonds van het conservatorium te nemen waardoor én herstelling én uitbreiding van het pedaal kon gebeuren.⁽⁴³⁾ Het project ter completering van het orgel met een vierde klavier werd afgevoerd.

Door de inval van de Duitsers te Brussel op 20 augustus 1914 werd de demontage van het orgel bruusk onderbroken.⁽⁴⁴⁾ De werknemers van Mutin verlieten onmiddellijk België. In akkoord met de Duitse autoriteiten werden de registers die op het podium lagen, ondergebracht in een aangrenzend lokaal en in de bijgebouwen.

In augustus 1915 neemt het Duitse militaire bewind de zaal in bezit en geeft het een formeel bevel aan de directeur om de ontbrekende delen van het orgel onmiddellijk ter beschikking te stellen zodat het orgel opnieuw kan gemonteerd worden door Duitse werknemers.⁽⁴⁵⁾ L. Dubois kan niet anders dan toestemmen maar wijst op de exclusieve verantwoordelijkheid van de Duitse autoriteiten alsmede op de kosten voor de Duitse overheid. Ook de hydraulische windvoorziening moet volgens het Duitse bewind vervangen worden door een elektrische.

Na de oorlog worden de contacten met Mutin hernieuwd en vraagt het conservatorium de actuele toestand van het instrument te komen onderzoeken alsook de voorwaarden te preciseren om het in 1914 begonnen onderhoudswerk verder te zetten. Inmiddels blijkt dat de prijs van het artisanale werk verdrievoudigd is. Het nieuwe bestek van Mutin, conform op alle punten aan dit van voor de oorlog bedraagt thans 40.000 fr. i.p.v. 9.300 fr.⁽⁴⁶⁾ Gezien het belang van het instrument aanvaardt de minister van financiën het voorstel en verleent hij het conservatorium een exceptioneel krediet van 40.000 fr.⁽⁴⁷⁾ Het instrument krijgt dus zijn onderhoud en de vier supplementaire spelen. De werken worden beëindigd op 26 oktober 1922 en de oplevering heeft plaats de 31ste van dezelfde maand.

VIII. DE VERDERE LOTGEVALLEN VAN HET ORGEL TOT 1955⁽⁴⁸⁾

In de jaren 1925 tot 1935 wordt het onderhoud van het groot orgel verzekerd door orgelmaker Emile II Kerckhoff.⁽⁴⁹⁾

Het *Register der beraadslagingen van de Commissie van Toezicht* verstrekt enkele interessante gegevens nopens het orgelonderhoud tijdens het interbellum⁽⁵⁰⁾: "8 mai 1928: [...]demander au Ministre l'autorisation de disposer de cet en caisse extraordinaire, à concurrence de frs. 85.000,- pour effectuer au grand orgue Cavallé Coll et à l'orgue d'études de travaux indispensables de réfection et de remise en état."

"12 mars 1929: Le Secrétaire expose à la Commission que les travaux de réfection à exécuter à l'orgue d'études pourront avoir lieu cette année, le

facteur d'orgue habituel du Conservatoire, Monsieur Stevens de Duffel, étant occupé à d'autres travaux importants. La Commission estime qu'il y aurait lieu de demander également un devis aux facteurs d'orgue MM Delmotte de Tournai et Lemercinier de Jambes."

Deze notulen maken duidelijk dat niet enkel Kerckhoff maar ook Stevens in deze periode instond voor het onderhoud. Een document van Cécile Stevens bevestigt dit: in het vierde hoofdstuk van haar referentielijst, als aanvulling op een eerder ingediende offerte voor de verbouwing van het conservatoriumorgel in 1960, schrijft zij: "*Nous nous permettons de citer comme dernière référence, le fait que les orgues Cavallé-Coll du Conservatoire de Bruxelles ont été confiés à nos soins pendant environ 40 ans.*"⁽⁵¹⁾

Het bedrag van 85.000fr. voor herstellingen aan beide orgels in 1929 is aanzienlijk. Mutin kreeg in 1922 nog niet eens de helft van dit bedrag, waarvoor hij een grote onderhoudsbeurt verrichtte aan het orgel in de concertzaal en er ook nog eens vier nieuwe pedaalregisters op 2 nieuwe laden aan toevoegde! Zowel van de orgelmaker die het werk heeft uitgevoerd als van de werken zelf, ontbreekt elk spoor. Wellicht was het grootste deel van voornoemd bedrag bestemd voor grote herstellingen aan het studieorgel.

Over enige andere werken aan het orgel tot 1952 laten de archieven ons verder in het ongewisse. Het oudste document over het orgel dat zich in het conservatorium zelf bevindt, is van 1952 en handelt over enige verduidelijking die het conservatorium wenst van de firma Stevens over een factuur van stemwerk.⁽⁵²⁾ In 1954 wordt aan de ingenieur van openbare werken gemeld dat de elektrische leidingen van de orgelventilator in zeer slechte staat zijn en dringend moeten worden hersteld.⁽⁵³⁾

IX. PLANNEN VOOR DE ELEKTRIFICATIE EN UITBREIDING

Voor het eerst in 1955 duiken bescheiden op die een grote verbouwing van het Cavallé-Coll orgel behandelen. Er zijn twee belangrijke doelstellingen uit het hele verbouwingsproject af te leiden: enerzijds wil men de mechaniek met Barkermachines vervangen door een electro-pneumatische tractuur en anderzijds wil men de dispositie van het orgel fors uitbreiden met vooral aliquoten.

In een brief van 5 januari 1956 aan de directeur Marcel Poot (1901-1988) voegt Charles Hens (1898-1967), toenmalig orgelleraar, in bijlage een project van de firma Jos. Loncke en zonen uit Esen.⁽⁵⁴⁾ De begeleidende brief maakt

duidelijk dat Hens zich voor de opmaak van dit bestek gewend heeft tot de firma Loncke uit Esen "*qui est parmi les maisons belges, celle qui me donne au point de vue de l'électrification et de l'harmonisation des jeux baroques, le plus d'assurance*". Het bestek van Loncke geeft een overzicht van de uit te voeren werken: vervanging van de mechanische tractuur door een electro-pneumatische zowel voor de klavieren als de registers; een uitbreiding van de dispositie met enkele registers en mixturen *genre style baroque*; reiniging van alle registers; herintonatie van de spelen zonder het karakter van de Cavaillé-Coll-registers te wijzigen. Er worden ook vaste en vrije combinatie-mogelijkheden voorzien op de nieuwe speeltafel. Loncke rekent op een uitvoeringstermijn van 12 maanden en raamt de kosten op 931.500 fr.; het orgel zou drie maanden buiten gebruik zijn. De dispositie wordt in het Loncke-voorstel als volgt uitgebreid:

Grand Orgue (C-g ^{'''})	Positif (C-g ^{'''})	Récit (C-g ^{'''})	Pédale (C-g')
Flûte à Cheminée 4'	Flûte Suisse 2' (*)	Bourdon 8'	Basse de chorale 4'
Nazard 2 2/3'	Tierce 1 1/3' (*)	Octave 4'	Mixture IV
Mixtuur II	Larigot 1 1/3' (*)	Nazard 2 2/3'	Basson 16' (**)
	Cymbale II	Tierce 1 3/5'	
	Chalumeau 4'	Piccolo 1'	
		Cornet V	
		Cymbale IV	

Combinatietreden

Tirasse Ped.-III 4'

* = uit Carillon

** = transmissie uit het récit

Charles Hens maakt op dit bestek enkele opmerkingen die betrekking hebben op de dispositie, de combinaties en de capaciteit van de orgelventilator.⁽⁵⁵⁾ Zo wil hij een *Nazard 2 2/3'* toevoegen op het *positif* en wil hij de mogelijkheid onderzoeken om één van de twee 2'-registers te transformeren naar een 1'.

De minister van Openbaar Onderwijs vraagt de directeur om uitleg waarom het voorziene bedrag op de begroting van 500.000 fr. voor het orgel werd overschreden (zie bestek van Loncke). Bovendien wordt de directeur verzocht prijs te vragen bij diverse orgelmakers en een grondige studie ter verantwoording van de werken aan het orgel op te stellen.⁽⁵⁶⁾ Directeur Poot antwoordt hierop aan de minister dat het bedrag van 500.000 fr. dient om de modernisering te bekostigen en dat in een latere fase de overige werken kunnen worden uitgevoerd.⁽⁵⁷⁾ Verder gaat M. Poot akkoord om, wanneer het krediet is

vastgelegd, een prijsofferte te vragen aan diverse orgelmakers. Hij engageert zich ook om een commissie in het leven te roepen die de orgelproblematiek moet bestuderen en die tevens advies kan geven over de uitgevoerde werken. Op 15 februari 1958 meldt directeur Poot aan de minister dat hij verheugd is over het feit dat de overheid een krediet van 1.000.000 fr. heeft voorzien voor de elektrificatie en de modernisering van het grote conservatoriumorgel, waarvan nu reeds een bedrag van 500.000 fr. is vastgelegd.⁽⁵⁸⁾ Hij stelt de minister voor een commissie samen te stellen die de ombouw van het instrument moet bestuderen. "*Je vous propose de confier cette étude à une commission que j'accepterais de présider avec comme membres :*

Mlle Huysmans, Conseiller-Chef de Service à l'Administration des Beaux-Arts, lettres et Education populaire, représentant le Département de l'Instruction Publique;

MM. Peeters, Directeur du Conservatoire Royal de musique d'Anvers;
Hens, professeur à notre Etablissement;

Mme Demessieux, professeur au Conservatoire Royal de musique de Liège.
Suppléant:

M. Verschraegen, professeur au Conservatoire Royal de musique de Gand."

Dit voorstel van directeur M. Poot wordt door de minister aanvaard en op 20 maart 1958 ontvangen alle aangezochte personen een brief van de directeur om deel uit te maken van deze werkgroep.⁽⁵⁹⁾ Zij aanvaardden allen de opdracht.⁽⁶⁰⁾ Op 28 april 1958 te 10.30 u. komt de commissie ad hoc voor het eerst samen. De volgende leden zijn aanwezig: directeur Marcel Poot, Jeanne Demessieux (1921-1968) en Charles Hens. Sara Huysmans en Flor Peeters (1903-1986) zijn verontschuldigd.

Charles Hens geeft op deze eerste bijeenkomst een uiteenzetting over de actuele toestand van het orgel en over de wijzigingen die hij wenst te laten uitvoeren.⁽⁶¹⁾ Zijn betrachting is te kunnen beschikken over een modern kwaliteitsvol instrument zowel voor het conservatorium als de orgelklas. Hij insisteert vooral op het feit "*que rien, à son avis, ne doit être changé à l'orgue tel qu'il a été construit par Cavaillé-Coll qui est un instrument unique et de valeur inestimable*".

Op deze eerste zitting besluit de commissie volgende werken te laten uitvoeren:

- elektrificatie van het huidige orgel
- dispositie-uitbreiding *grand orgue*: Flûte à cheminée 4', *Nazard doux* 2 2/3', *Cymbale II* 1 1/3'
- dispositie-uitbreiding *positif*: *Tierce* 1 3/5', *Nazard* 2 2/3', *Larigot* 1 1/3', *Piccolo* 1', *Cymbale III-IV* 1', *Chalumeau* 1'

- dispositie-uitbreiding *récit*: Bourdon 8', Bourdon 4', Prestant 4', Nasard 2 2/3', Tierce 1 3/5', Piccolo 1', Cornet V, Fourniture V-VI 1 1/3'

- dispositie-uitbreiding *pédale*: Basse de choral 4', Octavin 2', Cymbale IV 2 2/3', transmissie uit het *récit* van de Basson 16' als 16' en 8'; wijzigen van de *Quinte* 10 2/3' in een *Principal doux* 8'.

- toevoeging van 10 generale en 4 Amerikaanse combinaties voor elk klavier

- plaatsen van een nieuwe speeltafel naar het voorbeeld van de speeltafel van de Gesukerk te Brussel.

Er is enkel nog discussie of de speeltafel al dan niet verplaatsbaar moet zijn. Charles Hens is om technische redenen gewonnen voor een vaste speeltafel terwijl Jeanne Demessieux de voordelen van een verplaatsbare speeltafel verdedigt. De uiteindelijke beslissing moet genomen worden in overleg met Flor Peeters. De gewenste dispositie zal er dus als volgt uit zien (onderstreept = nieuw):

Grand Orgue (C-g''')	Positif (C-g''')	Récit (C-g''')	Pédale (C-f')
Montre 16'	Quintaton 16'	Bourdon 16'	Soubasse 32'
Bourdon 16'	Flûte harmonique 8'	Diapason 8'	Contrebasse 16'
Montre 8'	Salicional 8'	Flûte traversière 8'	Soubasse 16'
Violon 8'	Cor de nuit 8'	Viola di Gamba 8'	<u>Principal doux 8'</u>
Flûte harmonique 8'	Unda maris 8'	Voix céleste 8'	Flûte basse 8'
Bourdon 8'	Principal 4'	<u>Bourdon 8'</u>	Violoncelle 8'
Prestant 4'	Flûte 4'	<u>Prestant 4'</u>	Flûte douce 8'
<u>Flûte à cheminée 4'</u>	Octavin 2'	<u>Bourdon 4'</u>	<u>Basse de chorale 4'</u>
Quinte 2 2/3'	<u>Nasard 2 2/3'</u>	Flûte octaviante 4'	Flûte 4'
<u>Nasard 2 2/3'</u>	<u>Tierce 1 3/5'</u>	<u>Nasard 2 2/3'</u>	<u>Octavin 2'</u>
Doublette 2'	<u>Larigot 1 1/3'</u>	<u>Tierce 1 3/5'</u>	<u>Cymbale IV</u>
Plein jeu V'	<u>Piccolo 1'</u>	<u>Piccolo 1'</u>	Bombarde 16'
<u>Cymbale II</u>	Carillon III	<u>Cornet V</u>	<u>Basson 16' (*)</u>
Cornet V	<u>Cymbale III-IV</u>	Octavin 2'	Trompette 8'
Bombarde 16'	Trompette 8'	<u>Fourniture V-VI</u>	<u>Fagot 8' (*)</u>
Trompette 8'	Basson-Hautbois 8'	Basson 16'	Clairon 4'
Clairon 4'	Cromhorne 8'	Trompette 8'	
	<u>Chalumeau 4'</u>	Voix humaine 8'	
		Musette 8'	
		Clairon 4'	

* = transmissie uit het *récit*

De nieuwe registers zullen op nieuwe windladen worden geplaatst. Dit evenwel met uitzondering van de *Fourniture VI* van het *récit* die op een nieuwe

Afb. 3: De originele Cavailé-Collspeeltafel in het Instrumentenmuseum te Brussel

© Hencelans Mertens

pijpenstok op de oude windladen wordt gedisponeerd op de plaats van de *basson 16'*. Deze *basson 16'* van het *récit* krijgt een afzonderlijke windlade omwille van de transmissies voor het pedaal. Op deze wijze wil men zoveel mogelijk verhinderen aan de kern van het Cavaillé-Collinstrument te raken. Alle oude pijpwerk van Cavaillé-Coll en Mutin blijft behouden met uitzondering van de *Quinte 10 2/3'* van Mutin die gewijzigd wordt in een *Principal doux 8'*.

Het verslag van deze vergadering wordt naar alle commissieleden gezonden en er komen prompt enkele reacties. Jeanne Demessieux formuleert volgende opmerkingen: "*Au Récit: Les nouveaux jeux devront être également expressifs. L'Annulateur des combinaisons américaines, devra être général. Le "Refouleur", sous le premier clavier; est sans intérêt, puisque l'annulateur général devra renvoyer tous les registres, et accouplements.*"⁽⁶²⁾

Dezelfde dag reageert ook Flor Peeters en complimenteert hij vooreerst Charles Hens met zijn excellent project voor het conservatoriumorgel.⁽⁶³⁾ Verder deelt Peeters mee dat hij gewonnen is voor een verplaatsbare speeltafel "*ce qui permettra de placer la console à un endroit où le soliste pourra avoir un meilleur contact avec le chef d'orchestre et pour permettre au public, de voir ...comment on joue de l'orgue!*" Bij het dispositievoorstel van het *positif* suggereert hij de voorziene nazard en terts te vervangen door een *Sesquialtera II* om een contrast te kunnen maken met de *Cornet* van het *récit*. Deze enggemensureerde *Sesquialtera* heeft volgens Peeters een andere functie dan de *Cornet* van het *récit*, die breed gemensureerd moet zijn.

X. HET LASTENBOEK EN DE AANBESTEDING VAN DE OMBOUW

Directeur Poot schrijft op 31 mei 1958 de commissieleden opnieuw aan met de vraag hem een lijst voor te leggen van orgelmakers die in aanmerking komen om de werken aan het orgel uit te voeren.

Jeanne Demessieux laat de keuze van Belgische orgelmakers over aan de overige leden.⁽⁶⁴⁾ Zij stelt de Franse orgelbouwer Roethinger uit Straatsburg voor met de heer Boisseau als intonateur. In een met de hand geschreven nota voegt Demessieux toch nog de naam van een tweede orgelmaker toe, nl. de firma Verschuieren.

Flor Peeters bevestigt in een schrijven van 3 juni 1958 zijn instemming met de amendementen die zijn aangebracht op het verslag van de vorige vergadering. In een postscriptum geeft hij de namen van drie orgelmakers: J. Stevens uit Duffel, P. Anneessens uit Menen en G. D'Hondt uit Herselt.

Orgelmaker Roethinger meldt zich reeds kandidaat bij de directeur in een brief van 5 juni 1958 en voegt er enkele referenties aan toe.

Sara Huysmans wijst in haar brief van 9 juni 1958 op het feit dat het lastenboek nog verder dient gepreciseerd te worden. Zij legt tevens een lijstje voor van orgelmakers die in aanmerking kunnen komen: Delmotte uit Doornik, Stevens uit Duffel, Pels en zoon uit Lier en Verschuieren uit Tongeren.

Tenslotte maakt ook Charles Hens op 3 juli 1958 de orgelmakers bekend die hij in staat acht de te verrichten werkzaamheden goed uit te voeren: Delmotte uit Doornik, Stevens uit Duffel en Loncke uit Esen (Diksmuide).

Diezelfde dag nog wordt de prijsoffertevraag verstuurd aan de door de commissie genoemde orgelmakers. De bepalingen in het lastenboek zijn vrij summier:

"Cahiers des charges concernant les travaux à faire à l'orgue du conservatoire royal de Bruxelles.

Electrifier l'orgue actuel par l'adaptation de relais électro-pneumatiques aux sommiers à laies qui existent pour la traction des claviers, du pédalier et des registres. Toutes ces tractions devront agir sans retard. Les électro-aimants auront des bobines à pare-étincelles, les parties en fer doux seront cadmidiées et les ancras mobiles seront démontables et ne peuvent se gripper. Les raccordements seront soudés à chaud.

Le facteur d'orgue est tenu de spécifier dans son devis la matière et la qualité des matériaux employés notamment pour les tuyaux, les bois dont il sera fait usage, les peaux et tout ce qui concerne la partie électrique (modèle redresseur de courant, type de moteur, etc.).

La nomenclature des jeux nouveaux et anciens se trouve à l'annexe ci-jointe. Les tuyaux des nouveaux jeux seront construits d'après les mesures correspondantes des jeux existants. Quant aux alliages, voir annexe.

Pour la console s'en rapporte à l'annexe (la prévoir éventuellement mobile). Il sera fourni un redresseur de courant, type Westinghouse, d'une résistance garantie pour la consommation du courant électrique.

La pression actuelle restera inchangée.

Les facteurs devront donner un devis détaillé d'après le cahier des charges ci-dessus.

Le facteur devra vérifier la puissance du moteur.

En ce qui concerne les périodes pendant lesquelles les travaux seront exécutés, il est envisagé que les travaux relatifs à la centrale électrique et à la nouvelle console, pouvant se faire en atelier, le délai imparti pour la 1ère tranche des travaux mentionnera uniquement le temps jugé nécessaire

pour les travaux dont le facteur proposerait l'exécution sur le crédit de 500.000 fr. prévu pour 1958. Ceux qui se rapportent à la 2e tranche seraient effectués pendant les grandes vacances de l'année 1959, c'est-à-dire du 15 juillet au 1er octobre 1959.

L'immobilisation de l'instrument ne pourra dépasser les trois mois.

Une somme de Frs. 500.000,- sera consacrée à la partie des travaux à exécuter en 1958, la 2e partie incombant au budget de l'exercice 1959.

Les travaux seront réceptionnés après achèvement de la 1ère et 2e tranche par la Commission spéciale désignée par M. le Ministre de l'Instruction Publique."

XI. DE OFFERTES

Op 27 augustus 1958 stelt Jos. Loncke en zonen uit Esen een bestek op.⁽⁶⁵⁾ Zijn dispositievoorstel is helemaal conform het voorstel zoals geformuleerd door de orgelcommissie in haar zitting van 28 april 1958. De kostprijs bedraagt 1.158.850 fr.

B. Pels & zoon uit Lier maakt een offerte d.d. 27 augustus 1958.⁽⁶⁶⁾ De kostprijs bedraagt 792.000 fr. + 15.000 fr. voor de verrolbare speeltafel.

G. D'Hondt uit Herselt schrijft op 28 augustus 1958 in voor een bedrag van 908.500 fr. + 16.900 fr. voor de verplaatsbare speeltafel.⁽⁶⁷⁾ Ook hij volgt nauwgezet het lastenboek. Bij het bestek zijn een aantal programma's van inspelingsconcerten gevoegd.

Orgelbouwer Verschueren uit Tongeren kan het werk uitvoeren aan de som van 920.000 fr. (28 augustus 1959).⁽⁶⁸⁾ Ook hier wordt getrouw het lastenboek gevolgd. Bij dit bestek is een merkwaardig artikel gevoegd over het nieuw gebouwde orgel van de Augustijnenkerk te Heverlee door de firma H. Laureys et Fils uit Gent. "*Cette firme a réalisé un système entièrement nouveau. Dans cette construction l'application de techniques très avancées est particulièrement remarquable. Le nouveau système est dénommé 'electro-uniek'*". Genoemd artikel draagt als titel *Sang nouveau dans la construction des orgues* en eindigt met volgende zin: "*L'examen de cet orgue sur place sera une révélation pour chaque connaisseur!*"

Het interessantste element van de offerte van orgelmaker Delmotte uit Doornik is vermoedelijk zijn voorstel voor wijziging van de *Plein-jeu* van het hoofdwerk.⁽⁶⁹⁾ Op pagina 6 van zijn voorstel schrijft hij :

"Propositions complémentaires du Plein-Jeu du Gd. Orgue

Le plein-jeu de 5 r. du Gd.-orgue présente actuellement l'inconvénient de comporter 3 reprises d'une octave donc très brusques et de comporter

une résultante de 16' à partir du 4e Fa (f2).

Composition actuelle: (zie : XVII. Historiek dispositie : samenstelling vulwerken Cavaillé-Coll)

Composition proposée :

C	1'	2/3'	—	1/3'	—
1 ^e fa	1 1/3'	1'	2/3'	—	1/3'
2 ^e fa	2'	1 1/3'	1'	2/3'	—
3 ^e fa	2 2/3'	2'	1 1/3'	1'	2/3'
4 ^e do	4'	2 2/3'	2'	1 1/3'	1'
4 ^e fa	8'	4'	2 2/3'	2'	1 1/3'
5 ^e do	8'	4'	4' (étroit)	2 2/3'	2'''

Orgelmaker Delmotte levert het werk af voor 884.000 fr.

Jeanne Demessieux, Franse organiste en lerares aan het *Conservatoire Royal de Musique* te Luik, zag het liefst een Franse orgelbouwer aan het werk te Brussel. Haar keuze viel op de firma Roethinger uit Straatsburg.⁽⁷⁰⁾ Deze orgelbouwer schrijft op 28 augustus 1958: "*Notre maison étant spécialisée en la restauration d'orgues de Cavaillé-Coll nous vous proposons vous garantir de respecter la sonorité de Votre instrument tout en y ajoutant les jeux de mixtures indispensables.*

On pourrait éventuellement faire une économie en réduisant le nombre des combinaisons ajustables. En effet une installation pareille revient excessivement cher."

In zijn bestek beschrijft Roethinger de actuele toestand van het instrument, waarbij hij noteert dat "*la partie mécanique de cet instrument est très fatigué.*" Ondanks de aanwezigheid van drie Barkermachines speelt het instrument zwaar. De windladen van de verschillende klavieren zijn in goede staat. Hetzelfde kan gezegd worden van de pijpen die voor een groot deel uit een legering van tin zijn gemaakt. Enkele baspijpen zijn in zink. Men merkt vooral de afwezigheid van mixturen en *mutations* in de originele dispositie. Vier punten lijken Roethinger van belang in de verbouwing van het instrument:

- vervanging van de mechanische tractuur door een electro-pneumatische;
- nieuwe windladen voor de toevoeging van de nieuwe registers;
- volledige nieuwe elektrische speeltafel;
- vervanging van de huidige elektrische ventilator die veel te zwak is voor het omgebouwde orgel.

Roethinger verklaart zich akkoord het werk uit te voeren voor een bedrag van 1.186.000 fr. + 9000 fr. voor een verplaatsbare speeltafel.

Paul Anneessens, orgelbouwer te Menen, zend twee offertes aan de directeur

op 29 augustus 1958.⁽⁷¹⁾ In het eerste voorstel volgt hij precies de voorschriften van het lastenboek en legt hij de kostprijs vast op 3.500.000 fr. + 3.500 fr. voor een verplaatsbare speeltafel.

In zijn tweede offerte behoudt Anneessens alle bepalingen uit zijn eerste offerte en stelt hij bovendien volgende extra werken voor:

- verplaatsbare speeltafel, in de hoogte verstelbare orgelbank;
- twee nieuwe zwelkasten. Anneessens beweert dat zijn zwelkasten een rendement hebben dat 50% hoger ligt dan de bestaande;
- een volledige nieuwe windvoorziening, kanalen en regulatoren.

Paul Anneessens noteert hier 4.200.000 fr. voor.

In een begeleidende nota stelt orgelbouwer Anneessens dat het inschakelen van registers bij sleepladen, zeker wanneer men via combinaties 30 of 40 registers tegelijkertijd opent, er een storend geluid ontstaat. Om dit te vermijden stelt hij een primeur voor aan de directeur waarbij hij nieuw geconcipieerde, noodzakelijke apparatuur kan installeren waarbij het lawaai praktisch geëlimineerd wordt.

Cécile Stevens maakt eveneens een bestek op voor uit te voeren werken ten bedrage van 1.074.000 fr.⁽⁷²⁾ Voor de nieuw te vervaardigen windladen voorziet zij in de offerte een variante die erin bestaat dat de windladen in eikenhout zullen gemaakt worden. Hierdoor wordt de prijs van de offerte verhoogd tot 1.194.000 fr. Op 24 september 1958 schrijft de firma Stevens uit Duffel een brief aan de heer Van Straelen, beheerder-secretaris van het *Koninklijk Conservatorium*, waarin zij, gevolggewend aan hun onderhoud het conservatorium, hem enkele referenties laat geworden. Zij vervolgt: "*Mieux que la parole parlée ou écrite, l'examen de travaux exécutés pourra permettre aux autorités compétentes de se rendre compte si, oui ou non, une Firme est capable de mener à bonne fin un travail important comme celui de la restauration des orgues Cavallé-Coll au Conservatoire de Bruxelles.*"

Onder punt 4 van haar referentielijst spreekt de firma Stevens over het onderhoud van de orgels waarbij zij stipuleert dat het Cavallé-Coll-orgel reeds ongeveer 40 jaar aan hun zorg is toevertrouwd en dat er nooit klachten zijn geweest, noch van de directeurs, de orgelleraars of de administratie.⁽⁷³⁾ Door dit jarenlange onderhoud zijn zij grondig vertrouwd met het instrument: de akoestische bijzonderheden van de zaal en het "*comportement des sommiers: leurs grandes qualités, mais aussi leurs défauts à certains endroits, mais qui toutefois ne sont pas toujours perceptibles du fait qu'ils se manifestent à certaines périodes, comme p.ex. une influence prolongée du chauffage central*".

Een prijsvergelijkend document in de archieven zet alle bedragen van de

diverse orgelmakers op een rijtje die in overweging moeten genomen worden bij de aanbesteding:

1. Loncke, Diskmuide: 1.158.850 fr. + 12.000 fr. voor verplaatsbare speeltafel + 18.580 fr. voor een pedaal van 32 tonen;
2. Pels, Lier: 792.000 fr. + 15.000 fr. voor verplaatsbare speeltafel;
3. Roethinger, Straatsburg: 1.166.000 fr. + 9.000 fr. voor verplaatsbare speeltafel;
4. Delmotte, Doornik: 884.000 fr. + 24.000 fr. voor verplaatsbare speeltafel;
5. Stevens, Duffel: 1.074.000 fr.
6. Anneessens, Menen: 3.500.000 fr. + 3.550 fr. voor verplaatsbare speeltafel;
7. Verschueren, Tongeren: 920.000 fr.

Op 3 november 1958 zendt directeur Poot het dossier met alle offertes aan zijn collega Flor Peeters te Antwerpen die reeds op 13 november antwoordt dat hij niet wil ingaan op alle details die in de offertes voorkomen: "*un devis sur papier est déjà quelque chose, mais la réalisation artistique en est une autre!*" Verder geeft Peeters zijn vertrouwen aan Stevens en Anneessens: "*[...] Je tiens à vous dire que je fais entière confiance aux deux facteurs belges Stevens et Anneessens.*"

Daags nadien wordt het dossier met de offertes bezorgd aan Charles Hens die op 15 november reeds hierover een rapport laat geworden aan directeur Poot. Ook Jeanne Demessieux ontvangt het dossier.

Op 28 november 1958 wordt de commissie andermaal bijeengeroepen om een advies i.v.m. het orgel aan de minister te kunnen voorbereiden, zodat de nodige budgetten voor het lopende jaar kunnen worden vrijgemaakt. Uit een verslag aan de minister van deze vergadering kennen we precies de standpunten van de verschillende commissieleden.⁽⁷⁴⁾ Alle leden zijn aanwezig. Elk lid krijgt de gelegenheid zijn rapport toe te lichten. Jeanne Demessieux pleit ervoor de verbouwing van het Cavallé-Collorgel toe te vertrouwen aan de firma Roethinger uit Straatsburg. Zij stelt dat een Frans orgel best door een Franse orgelmaker wordt behandeld. Vooral de harmonisatie vindt ze belangrijk en ze betreurt dat geen enkele Belgische firma de naam van hun intonateur heeft genoemd.

Flor Peeters stelt de firma's Stevens en Anneessens voor. Ook hij vindt dat de intonatie van kapitaal belang is en bevestigt formeel dat Stevens dit werk tot een goed einde kan brengen. De intonateur van de firma Stevens is Flor Fierens en volgens Flor Peeters is het orgel van de kathedraal te Mechelen, "gerestaureerd" door Stevens, op alle punten opmerkelijk. De tweede firma die Peeters naar voor schoof, is niet langer houdbaar. De firma Anneessens heeft namelijk een offerte ingediend voor een bedrag van 3.500.000 fr.

Charles Hens heeft twee firma's weerhouden, te weten de firma Stevens uit Duffel en de firma Loncke uit Diksmuide. Hij is het helemaal eens met Flor Peeters maar kan zich ook vinden in het voorstel om het werk toe te vertrouwen aan de firma Roethinger. Charles Hens dringt er bovendien op aan dat aan de bestaande registers niets mag worden gewijzigd. Bovendien erkent hij dat de firma Stevens tot hertoe steeds voor het onderhoud van het Cavallé-Collorgel heeft ingestaan tot ieders tevredenheid en dat is voor hem een referentie van eerste orde.

Mevrouw Huysmans, afgevaardigde van het ministerie, resumeert de standpunten van de commissieleden en bevestigt de "*concensus que l'orgue Cavallé-Coll doit garder son caractère propre et qu'il appartient évidemment aux techniciens de veiller à la sauvegarde de l'instrument pour qu'il ne devienne ni un Roethinger, ni un Stevens mais tout au plus un Cavallé-Coll, Roethinger ou Stevens*".

De commissie concludeert aan de minister dat Jeanne Demessieux pleit voor Roethinger, terwijl Peeters en Hens de firma Stevens uit Duffel voorstellen. De twee voorgestelde firma's worden uitgenodigd een nieuwe offerte te laten worden voor een bedrag van 490.000 fr. (en niet 500.000 fr.) dat ingeschreven is op het budget van het lopende jaar 1958 voor de eerste schijf van de werken (electrificatie van het orgel, enz...).

XII. BESCHRIJVING VAN DE UITGEVOERDE WERKEN

Net voor de jaarwisseling wordt in dit dossier een belangrijke beslissing genomen en wordt de eerste schijf van de werken aan het conservatoriumorgel, conform het bestek van 11 december 1958, door de minister van Openbaar Onderwijs toegewezen aan de firma Joseph Stevens uit Duffel voor de som van 490.000 fr.⁽⁷⁵⁾ Dit bestek van 11 december 1958 somt in een drietal lijnen de werken op die zullen worden uitgevoerd:⁽⁷⁶⁾

- la nouvelle console
- le centrale de combinaisons Américaine
- 2 appareils électro-pneumatiques pour l'ouverture des soupapes de toucher.

Op 7 september 1959 meldt Cécile Stevens aan het conservatorium dat de eerste schijf van de werken klaar zijn. Directeur Poot licht Charles Hens hiervan in en vraagt hem de werken in het atelier te controleren.⁽⁷⁷⁾ In bijlage zendt de directeur een overzicht van de werken uit de eerste schijf, te weten:

1. een nieuwe elektrische speeltafel met drie klavieren in een massieve eiken kast;

de toetsen zijn belegd met ivoor en de boventoetsen met ebbenhout;

het pedaal en de orgelbank is vervaardigd uit eik;

2. de Amerikaanse combinaties voor 10 generale combinaties en 4 apart per klavier;

3. de elektro-magneten voor de tractuur van de slepen en de elektro-pneumatische relais voor het openen van de ventielen;

de nieuwe laden voor de toe te voegen registers en de lade voor de transmissie van de Basson 16' van het récit naar het pedaal in een Basson 16' en 8'.

Charles Hens gaat op het verzoek van de directeur in en maakt op 8 november 1959, na controle van de uitgevoerde werken in het atelier te Duffel een rapport waarin hij bevestigt dat de werken conform het lastenboek zijn opgemaakt.⁽⁷⁸⁾

Zowel Flor Peeters, in het buitenland, als Jeanne Demessieux, herstellende van een heelkundige ingreep, waren bij het werkbezoek niet aanwezig.

De tweede schijf van de werken werden begin februari 1960 in het atelier beëindigd. Deze opdracht bestond uit volgende werken:

4. elektrisch materiaal dat zal geleverd en geplaatst worden:

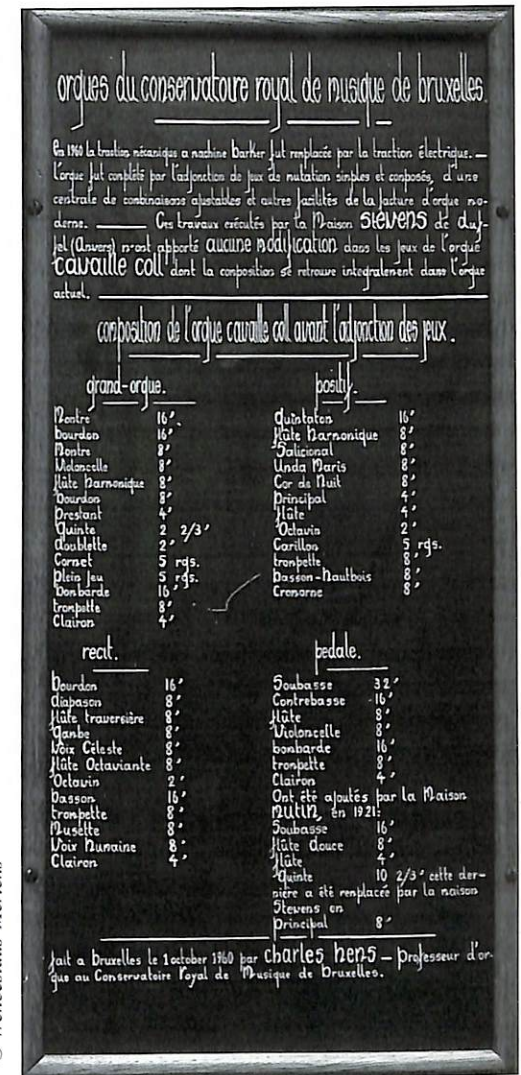
een gelijkrichter, type Westhinghamouse van 1000 W

een elektrische ventilator, type Meidinger

de electro-magneten

de zwakstroom-elektrische leidingen

5. nieuw pijpwerk : mensurering en intonatie; de samenstelling van de *Fourniture* en de *Cymbales* zullen vooraf ter advies voorgelegd worden aan de leraar orgel. Vanaf 11 juli 1960 starten de werken in de concertzaal waarvoor een termijn

Afb.4: Mededeling over de transformatie van 1960, opgehangen aan de orgelkast

van een tweetal maanden is voorzien.⁽⁷⁹⁾ Cécile Stevens meldt het conservatorium dat er enkele meerwerken zijn ten gevolge van enkele extra pedaalknoppen voor appels en annulators van de tongwerken die op vraag van Charles Hens zijn geplaatst alsook voor het aanbrengen van een extra transformator. Beheerder-secretaris Van Straelen verwondert zich in een schrijven aan Cécile Stevens dat hij niet op de hoogte is gebracht van deze meerwerken ten bedrage van 10.000 fr. Op 2 december 1960 te 10.00 u. volgt de oplevering waarop alle leden, met uitzondering van J. Demessieux aanwezig zijn. Charles Hens maakt een gunstig verslag op, dat alle aanwezigen voor akkoord ondertekenen.

In de archieven werd nergens de exacte kostprijs voor de 2de schijf teruggevonden.

Aan de orgelkast werd ter gelegenheid van de uitgevoerde werken de volgende mededeling opgehangen:

*"Orgues du conservatoire royal de musique de Bruxelles
En 1960 la traction mécanique à machine Barker fut remplacée par la traction électrique. L'orgue fut complété par l'adjonction de jeux de mutation simples et composées, d'une centrale de combinaisons ajustables et autres facilités de la facture d'orgue moderne. Ces travaux exécutés par la Maison Stevens de Duffel (Anvers) n'ont apporté aucune modification dans les jeux de l'orgue Cavallé-Coll dont la composition se retrouve intégralement dans l'orgue actuel."*

XII. HET CAVAILLÉ-COLLORGEL VERKOMMERT...

In de orgelarchieven van de jaren 1960 vinden we enkel correspondentie terug in verband met stemming en klein onderhoud door de firma Stevens. Zo beantwoordt de firma Stevens op 7 april 1971 een brief van Leopold Sluys, toen orgelleraar, waarin hij zich beklagt over allerlei defecten aan het orgel. Cécile Stevens wijt de diverse barsten in de oude windladen aan de veel te droge lucht, veroorzaakt door de centrale verwarming. De jaren voordien, zo schrijft ze verder, was er "in de winter wat bijspraak; maar dat verdween van zodra de lucht, na de verwarmingsperiode weer gunstig was. Het werd echter van jaar tot jaar erger, [...] er kwamen meerdere scheuren in het hout, zodat de betere luchtgesteltnis van de zomer niet meer toereikend is om de situatie te normaliseren."

Leopold Sluys reageert opnieuw in een brief van 10 april 1971 met daarin

volgende passus "[...] met de toestand van het orgel is het erg [...]. Registers spreken ongetrokken. Defect houdt op en doet zich opnieuw voor. De geruchten in het orgel zijn verschrikkelijk." Leopold Sluys vraagt zich af of er na de nodige herstellingen geen vochtigheidstoestel moet geplaatst worden. Hij vervolgt: "We geven nu les in de Trinité en in de Joodse tempel nevens het conservatorium. Toch zouden we trachten de orgelexamens op 18 mei en 24 juni in het conservatorium te laten doorgaan."

Een nieuw belangrijk feit doet zich voor in de geschiedenis van het Koninklijk Conservatorium: per 9 september 1966 wordt deze Brusselse muziekinstelling gesplitst in een Nederlandstalige en een Franstalige afdeling. Kamiel D'Hooghe wordt per 1 augustus 1967 aangesteld als eerste directeur van het Koninklijk Conservatorium die hij zal leiden tot eind november 1994. Camille Schmitt leidt het Conservatoire Royal de Musique, nadat Marcel Poot in september 1966 met pensioen gaat. O.m. de concertzaal en het orgel behoren voortaan tot het gemeenschappelijk patrimonium van de beide muziekinstellingen dat door de twee directeurs in onderling overleg moet worden beheerd.

In een nota uit 1975 schrijft Kamiel D'Hooghe: "De windladen zijn lek, dit als gevolg van het binnenregenen – voor enkele jaren. Daarenboven is er een onaangepaste bevochtiging van de lucht waardoor de windladen uitdrogen door de chauffage.⁽⁸⁰⁾ Er is grote doorspraak vooral op het Hoofdwerk waar bij het aanslaan van een grote terts steeds een extra-toon meeklinkt. Thans kunnen geen orgelconcerten, zelfs geen orgelexamens meer georganiseerd worden op dit instrument. Het lesgeven op dit onttakelde orgel leidt meer naar misvorming dan vorming. De toestand is doorslecht en onwaardig aan het niveau van het Koninklijk Muziekconservatorium van Brussel, waar ooit Jaak Lemmens les gaf aan Ch.M. Widor en N. Guilmant.

Het instrument heeft door zijn gebarsten windladen alle klankrijke glans verloren. Het dient gerestaureerd te worden in zijn historische luister. Daarbij laat het pijpwerk, de windladen en het front geen twijfel bestaan over de te volgen optie.

Enkel een restauratie naar het oorspronkelijk instrument is verantwoord. Daarom moet vertrokken worden van de historische en ambachtelijke gegevens en waarden om een restauratie te beogen in de geest van conservatie. Alle eigengereide opvattingen dienen te wijken voor de historische en ambachtelijke erfenis die de te volgen weg aanduidt."

XIII. PLANNEN VOOR HERSTELLINGEN EN RESTAURATIE

Op 14 maart 1972 stelt orgelmaker Stevens een bestek op voor de restauratie van de oude windladen van Cavaillé-Coll voor een bedrag van 988.380 fr., B.T.W. inclusief.⁽⁸¹⁾ Ingrijpende werken worden voorgesteld: het vervangen van de fundamentborden van de windladen door nieuwe in speciale multiplex en het aanbrengen van telescopische veren. Ook wordt een nieuwe ventilator in het bestek opgenomen.

Directeur D'Hooghe uit zich in scherpe bewoordingen tegen deze gang van zaken: "[...]De transformatie, doorgevoerd in 1960, is een grote tegenvaller en mislukking geworden omdat niet werd uitgegaan van het wezen van het romantische Cavaillé-Collorgel maar vanuit een eigengereide visie die aan dit instrument werd opgedrongen. Van een restauratie was geen sprake, wel van een transformatie die geleid heeft tot vermindering."

Onder de titel "aanmerkingen op restauratieproject Stevens" vervolgt Kamiel D'Hooghe: "Door het aanbrengen van de telescopische vering op de historische slepen, waardoor de pijpstokken moeten verhoogd worden, gaat men verder in het onbegrip tegenover dit orgel. [...]"

In 1975 worden door directeur Kamiel D'Hooghe initiatieven ondernomen om een restauratie van het Cavaillé-Coll orgel voor te bereiden. Zo vraagt hij op 26 maart 1975 een bijzonder krediet aan ten bedrage van 10.500.000 fr. en bij deze kredietaanvraag schetst D'Hooghe de actuele toestand van het orgel (cfr. supra) en is ook een omschrijving van de uit te voeren werken gevoegd:

1. demontage
2. restauratie van het orgelmeubel
3. restauratie van de vier gedeelde laden; terug aanbrengen van de ventielkasten in de oorspronkelijke maten en verhoudingen
4. windvoorziening
5. tractuur: a. maken van een volledig nieuwe speeltafel naar de factuur van Cavaillé-Coll; b. registratuur: reconstructie van de registratuur van 45 registers
6. pijpwerk: a. restauratie van de prospectpijpen; b. binnenwerk: blijkt nagenoeg volledig te zijn
7. montage
8. intonatie: geschiedt volledig in de stijl van Cavaillé-Coll
9. stemmen: dit orgel dient keurig gestemd te worden in gelijkzwevende temperatuur
10. elektriciteitsaanleg
11. orgelbank en afwerking

De directeur van het *Conservatoire Royal de Musique*, E. Feldbusch, is te vinden voor het voorstel maar weigert de kredietaanvraag mee te ondertekenen "qu'après avis d'une Commission d'experts et consultation d'un délégué de la Maison Cavaillé-Coll, quant au travail à exécuter".⁽⁸²⁾

Ook Feldbusch stuurt, via een schrijven aan de toenmalige minister van Franse cultuur H.-F. Van Aal, aan op een restauratie: "*Le plus important pour nous est la restauration rapide des grandes orgues 'Cavaillé-Coll' situées dans la grande salle, et qui sont en piteux état.*" Claude-Robert Roland, leraar aan het *Conservatoire Royal* te Brussel, is door directeur Feldbusch belast met het opstellen van een rapport over de huidige staat van het orgel. Dit rapport is niet terug te vinden in de archieven van het conservatorium.⁽⁸³⁾ Roland maakt wel gewag van meerdere rapporten in een artikel van zijn hand in *Organum Novum*.⁽⁸⁴⁾

Minister H.-F. Van Aal stuurt in een nota aan administrateur-generaal Remiche aan op vooruitgang in het orgelrestauratiedossier.⁽⁸⁵⁾ De minister pleit voor "*une restauration des orgues dans leur état original*". Hij vervolgt: "*Qui plus est, un développement de l'enseignement de l'orgue au Conservatoire royal de Bruxelles est, sans nul doute, conditionné par la bonne tenue de l'instrument.*" H.-F. Van Aal vraagt een concreet antwoord van de administrateur-generaal op de volgende vier punten:

1. een omstandig rapport van directeur Feldbusch in samenspraak met zijn Nederlandstalige collega
2. welke houding neemt de Commissie voor het patrimonium van het conservatorium aan in dit dossier
3. een eerste kostenraming
4. vanaf 1977 op de begroting van onderwijs een eerste budget te reserveren voor deze restauratie

Op 10 april 1978 wordt een vergadering over het Cavaillé-Collorgel belegd met de directeurs van de beide conservatoria, samen met Jean Ferrard en Gabriël Loncke, orgeldeskundigen. Van deze bijeenkomst is geen verdere informatie terug te vinden. Enkele maanden voor 27 april 1978 had ook een contactvergadering plaats waarbij een delegatie van het kabinet van Nederlandse Cultuur en Franse Cultuur, een delegatie van het hoofdbestuur Nederlandse en Franse Cultuur, de twee directeurs van de conservatoria en de orgeldeskundigen Jean Ferrard en Gabriël Loncke aanwezig waren.⁽⁸⁶⁾ Op dit overleg werd overeengekomen de plannen uit te werken voor de restauratie van "*het uiterst belangrijk romantisch historisch conservatoriumorgel*".

In de verdere correspondentie over het orgel vinden we een brief terug van 2 maart 1989 waarin Kamiel D'Hooghe aan zijn collega J. Baily bevestigt dat

hij helemaal akkoord is om te streven naar een terugkeer naar het originele instrument, liefst met de uitbreidingen van Ch. Mutin.⁽⁸⁷⁾ K. D'Hooghe vervolgt: "Niettegenstaande twee vroegere pogingen om een restauratieproject op gang te brengen, ligt voorlopig alles stil. Zoals U weet, maak ik van elke gelegenheid gebruik om het probleem te signaleren bij de betrokken overheidsdiensten." In een notendop formuleert directeur D'Hooghe de restauratiewerkzaamheden die, eventueel fasegewijs, moeten gebeuren: "Het meubel dient gerestaureerd te worden. De speeltafel dient uit het instrumentenmuseum terug gehaald te worden en in gebruik genomen. De vroegere tractuuraanleg dient gereconstrueerd te worden. De windvoorziening dient op passende wijze aangelegd te worden. De windladen dienen gedemonteerd en gerestaureerd te worden. Het pijpwerk dient gedemonteerd en gerestaureerd te worden." Verder is D'Hooghe, in akkoord met Hubert Schoonbroodt, de mening toegedaan, dat de procedure van de onderhandse toewijzing der werken moet worden gevolgd.

© Wenceslaus Mertens

Afb.5: Exemplaar van een geoxideerde loden knop van een tongwerk

Een nieuwe poging wordt in 1991 ondernomen om het orgel te restaureren. Boudouin J. Otte, *management & marketing consultant*, biedt zijn diensten aan om de nodige fondsen bij elkaar te zoeken. Er worden o.m. contacten gelegd met de *Koning Boudewijnstichting*. De kosten worden thans reeds geraamd op 30.000.000 fr. Ook deze poging levert niets op.

In januari 1995 worden een aantal noodzakelijke onderhoudswerken verricht door de firma Stevens uit Duffel. Romy Casteels, zaakvoerder van de firma, stelt tevens een rapport op. Door de vele barsten in alle oude windladen (zowel deze van de klavieren als het pedaal) is het stemmen van de *fonds* en de *mutations* een moeilijke klus geworden.

Er zijn niet enkel barsten in de tafels van de windladen te constateren maar ook doorspraak door het lossen van de scheien van de tafels. Casteels vervolgt in zijn rapport: "C'est logique après les périodes de chauffage avec des températures, exagérées non-contrôlées, et les [...] avec les humidificateurs [...] et aussi à cause de la construction des tables massives." De nieuwe windladen van 1960 gemaakt van multiplex lijken nog intact. Op het eind van het twee bladzijden tellend rapport komen nog twaalf opmerkingen w.o. "Les têtes des anches sont fort oxydées! Déjà écrit depuis 12 ans! Exemple endommagé complètement vous pouvez trouver sur la boîte des registres

Pédale. Je vous demande de le voir (noyau)."

Inmiddels werd het orgel nog een aantal maal gestemd en speelbaar gehouden door diverse orgelmakers w.o. Draps en Vanhaecke.

XIV. DE HUIDIGE TOESTAND VAN HET ORGEL

Van het gehavende Cavallé-Collinstrument resten nog de belangrijkste delen nl. het pijpwerk, het front en de gedeelde windladen.

De gehele originele mechaniek werd bij de transformatie in 1960 verwijderd. Jean-Pierre Félix, organoloog, maakt zich sterk dat de originele Barkermachines zich nog in het atelier te Duffel bevinden.⁽⁸⁸⁾ Hierover konden we echter geen bevestiging krijgen van Romy Casteels, huidig zaakvoerder van de firma Stevens.

De windvoorziening, die zoals blijkt uit de archivalia, voor heel wat problemen heeft gezorgd, zelfs reeds kort na de oplevering in juli 1880, werd ook vóór 1960 meermaals aangepast. De kaststructuur binnen in het orgel werd gewijzigd: stijlen en regels werden hier en daar verzaagd, weggenomen of verplaatst. Of de orgelkast achteraan gesloten dan wel open was, kan niet meer met zekerheid worden vastgesteld. Als huidige achterwand van het orgel doet thans de gepleisterde en beschilderde muur van de zaal dienst, die de klank eerder absorbeert dan reflecteert.

Tegen deze muur achter het orgel staan ter hoogte van de laden van het *récit* twee nieuwe sleepladen opgesteld van Stevens: de ene bevat het nieuwe pijpwerk van het *récit*, terwijl de andere de originele *Basson 16'* van het *récit* herbergt. Het nieuwe pijpwerk van het *positif* staat ook tegen dezelfde achtermuur opgesteld, maar wel hoger dan de Cavallé-Coll-laden van hetzelfde werk. De Stevenslade van het *grand orgue* is minder goed gepositioneerd, nl. net boven de laden van het *grand orgue*, onmiddellijk achter de frontpijpen. Tussen deze lade en de frontpijpen is een doek aangebracht, dat het uitklinken van het kleine pijpwerk van de laden hindert. De pedaalladen van Stevens zijn in het basement achter de *Soubasse 32'* geplaatst.

De originele windladen zijn er het ergst aan toe. Blijkens een rapport van Stevens uit 1995 zijn de tafels gebarsten en de scheien losgekomen. Daarenboven werden na 1960 in de gedeelde laden van het hoofdwerk aan de voorzijde, boven de voorslagen, gaten geboord in de cancelramen! Roethinger schrijft in het verslag over zijn orgelbezoek eind de jaren '50 dat de Cavallé-Coll-laden in goede staat zijn.⁽⁸⁹⁾ Het te weinig gecontroleerd gebruik van de

verwarming en de ontstentenis van een goede luchtbevochtigingsinstallatie zijn dé oorzaak van de teloorgang van dit instrument. Uit verschillende rapporten en brieven vanaf de jaren '60 werd dit meermaals aan de kaak gesteld.⁽⁹⁰⁾ Met de verschillende aanbevelingen is nauwelijks rekening gehouden.

Het pijpwerk ziet er op het eerste gezicht vrij behoorlijk uit. Hier en daar is oxidatie vast te stellen op de plaats waar de pijpen contact hebben met het hout

© Koninklijk Conservatorium Brussel, bibliotheek

Afb. 6: Archieffoto met directeur F.A. Gevaert aan het clavecimbel. De speeltafel staat voor de orgelkast. Het zijpaneel naast de orgelkast is onbeschilderd.

van het pijpwerk. De loden knoppen van veel tongwerken zijn echter erg geoxideerd. In het orgel ligt een exemplaar dat stilaan helemaal verpoedert... De luchtbevochtigers uit de jaren '70 werden te dicht bij het houten pijpwerk van de gedeelde hoofdwerkkladen geplaatst, waardoor deze schade opliepen. Deze bevochtigingsinstallatie is reeds jaren stuk en werd niet meer vervangen. Vaak dient de onderkast ook als opslagplaats voor allerlei muziekinstrumenten...

Verder is het instrument sinds 1960 niet meer grondig gereinigd waardoor het erg vervuild is.

Of de toonhoogte effectief in al die jaren is verhoogd, valt te betwijfelen.

Cavaillé-Coll hanteerde 435 Hz voor de a' bij een temperatuur van 15°C tot max. 20°C in de zaal.⁽⁹¹⁾ De huidige diapason ligt thans rond de 441 Hz., bij een gemiddelde temperatuur van ca. 22°C. De firma Stevens heeft in de periode van 3 tot 7 januari 1995 de temperatuur en de toonhoogte verschillende malen gemeten en geeft volgende resultaten:⁽⁹²⁾

03 jan. 1995 te 17.00u zaal: 17°C orgel: 16°C toonhoogte: a'= 438,24 Hz
07 jan. 1995 te 17.00u zaal: 19°C orgel: 17°C toonhoogte: a'= 440,23 Hz

Orgelmaker Pieter Vanhaecke heeft bij de laatste onderhoudswerken en stemming op 7 maart 2000 een toonhoogte van a'= 441,1 Hz opgemeten.

Door het grote windverlies dat veroorzaakt wordt door lekken in de laden, kan men niet anders dan de expressions, vooral in de diskant, verder oprollen om de toonhoogte te behouden. Dit windverlies is tevens de oorzaak van het feit dat de stemming, bij gebruik van twee of meerdere spelen, niet houdt. Er zijn bij onderzoek geen aanwijzingen teruggevonden dat het pijpwerk zou ingekort zijn om de toonhoogte te verhogen.

De mobiele speeltafel werd zeer recent vastgezet, omdat de kans op kortsluitingen binnenin de speeltafel zeer reëel is geworden.

XV. DE CONCERTZAAL ALS RESONANTIERUIMTE VOOR HET ORGEL

De akoestiek in de concertzaal is door de renovatiewerken die in de jaren '50-60 plaatsvonden, gewijzigd omdat er heel wat absorberende elementen zijn toegevoegd.⁽⁹³⁾ Musici die de zaal nog in hun originele toestand hebben gekend, bevestigen dit. Zo werden bij renovatie de originele, met leder beklede stoelen vervangen door met fluweel beklede exemplaren. Op het derde balkon van de concertzaal bevinden zich nog een aantal exemplaren van deze originele stoelen die thans met een lichtblauwe verfsoort zijn overschilderd. Ook alle huidige rood fluwelen boorden van de loges en balkons waren oorspronkelijk in leder. De houten plankenvloer in de zaal werd bekleed met tapijt. De zaal werd beschilderd met een meer poreuze verfsoort.

De originele houten zijpanelen, links en rechts van de orgelkast met medaillons waarop Bach en Händel prijken, werden beschilderd. Aan beide zijden van het podium werden stroken in de muren vrijgemaakt, langs waar de zaal wordt verwarmd.

Als men het orgel wil restaureren in zijn originele resonantieruimte, dan zou men ook de aankleding van de zaal terug in zijn originele staat moeten brengen.

Arie Van Lysebeth, huidig departementshoofd van het *Koninklijk Conservatorium Brussel*, ijvert reeds verschillende jaren voor de restauratie van de concertzaal. Hij deelde ons mee dat de zaal zoveel als mogelijk terug naar de originele toestand zal gebracht worden, met plankenvloer, nieuwe stoelen enz...

XVI. RESTAURATIEOPTIE...

Het moet gezegd dat de verantwoordelijken die de transformatie in 1960 hebben doorgevoerd toch, volgens de toen geldende opvattingen en inzichten, met de nodige omzichtigheid het Cavaillé-Coll-orgel hebben benaderd: het pijpwerk en de windladen van Cavaillé-Coll werden integraal bewaard. Het nieuwe pijpwerk (met uitzondering van de *Fourniture V-VI* van het *récit*) werd op afzonderlijke nieuwe sleepladen geplaatst. Wie wil, kan enkel de Cavaillé-Coll- en de deels gewijzigde Mutinregisters gebruiken die op hun originele laden staan opgesteld, met uitzondering van de *Basson 16'* van het *récit*.

Wat nu?

Eens zal het orgel worden gerestaureerd en dan rijst de cruciale vraag: welk orgel komt er in de concertzaal: een Cavaillé-Coll, een Cavaillé-Coll/Mutin, een orgel met de uitbreidingen van 1960 of een nieuwe transformatie (bv. de uitbreiding met een soloklavier zoals Mutin dat had voorgesteld.)

Voorstanders om het orgel te behouden in de toestand van 1960, argumenteren dat het getransformeerde orgel mogelijkheden biedt om de latere 20ste-eeuwse orgelliteratuur van o.m. Olivier Messiaen, Jean Langlais en vele anderen adequaat uit te voeren. Bovendien vrezen zij dat de aanleg van een nieuwe mechanische tractuur met Barkermachines weerom zal leiden tot een zwaardere tractuur die door de klimatologische omstandigheden van de zaal, snel gebreken zou kunnen vertonen en die de mogelijkheden van registreren beperkt.

Anderen lijken meer gewonnen voor de integrale terugkeer naar de situatie Cavaillé-Coll/Mutin van 1922. Het belangrijkste element voor deze zienswijze is natuurlijk dat zowel het pijpwerk als de originele windladen integraal zijn bewaard en een hechte eenheid vormen. Bovendien zou ook de originele speeltafel bij de restauratie opnieuw kunnen worden geïntegreerd. Wanneer ook de concertzaal helemaal is gerenoveerd, creëert men in Brussel een uniek historisch decorum voor de uitvoering van 19de-eeuwse muziek met een 19de-eeuws orgel van de belangrijkste orgelmaker uit de Romaanse orgelwereld van

die tijd. Dat men door deze restauratiekeuze bepaalde 20ste-eeuwse orgelmuziek niet optimaal in de concertzaal zal kunnen spelen, is dan wel een terechte opmerking, maar geldt dit dan sowieso ook niet voor de orgelliteratuur van vóór ca. 1840?

Elk jaar gaan heel wat orgelklassen van de diverse conservatoria ter wereld op orgelexcursie om het spelen op historische instrumenten "aan den lijve" te kunnen ervaren. Het conservatorium in Brussel met zijn Cavaillé-Collorgel heeft een instrument uit het Europese historisch orgellandschap in eigen huis. In Göteborg hebben ze in 1999 een Cavaillé-Coll-instrument helemaal nagebouwd. In Brussel hebben we een historisch exemplaar... waarom nog twijfelen?

XVII. OVERZICHT VAN ORGELBESPELINGEN IN DE CONCERTZAAL

De jaarverslagen van het conservatorium, de zgn. "*Annuaire*s", vormden de belangrijkste bron van informatie voor het opstellen van dit overzicht. Van de bespelingsen die door andere organisaties dan het conservatorium werden ingericht, is in de archieven van het conservatorium nauwelijks iets terug te vinden. Deze lijst is dan ook onvolledig, maar geeft toch enig idee van de orgelconcertenactiviteit in het conservatorium. Concerten waarbij organisten enkel begeleidend optraden, werden in dit overzicht niet opgenomen.

1880.07.14	Alphonse Maily (inspelingsconcert)
1881.01.30	Charles-Marie Widor (o.m. eigen 5e symfonie)
1882.01.15	Danneels, Vandendriessche, Eusebio Daniel (orgelauditie klas A. Maily)
1882.02.19	Alphonse Maily
1883.11.25	De Boeck, Bauvais, Seutin, De Kemper (orgelauditie klas A. Maily)
1884.03.25	Alphonse Maily (o.m. Fantaisie pour orgue et orchestre van Fétis)
1885.02.01	Alphonse Maily (herdenkingsconcert Bach en Händel)
1901.03.03	Alphonse Maily
1913.02.07	Alphonse Desmet
1914.01.11	Léandre Vilain
1920.01.30	Ulysse Matthey (ter vervanging van Enrico Bossi, wegens ziekte)
1922.02.14	Marcel Dupré
1922.02.16	Marcel Dupré
1923.01.23	Alphonse De Smet (o.m. 3 ^e Symfonie Saint-Saëns)
1923.03.03	Joseph Bonnet
1923.03.18	Ulysse Matthey

1923.03.20 Ulysse Matthey
 1924.03.14 Louis Vierne
 1924.03.15 Louis Vierne
 1924.11.09 Charles Hens (5e Symfonie Widor)
 1925.11.08 Maurice Van Compernelle (Allegro uit 2e symfonie L. Vierne)
 1925.12.09 Marcel Dupré (o.m. eigen Symphonie de la Passion en Fantaisie en la C. Franck)
 1926.01.03 Flor Peeters
 1926.02.15 Louis Vierne (o.m. Bach; Prélude, Fugue et Variation, Fantaisie en la C. Franck)
 1926.03.01 Flor Peeters
 1926.04.15 Flor Peeters
 1926.04.27 Guy Weitz
 1926.07.?? Charles Hens (virtuositeitsdiploma)
 1927.01.05 Marcel Dupré (Bach)
 1927.02.18 Charles Hens (gewijd aan orgelmuziek geïnspireerd op het gregoriaans)
 1927.05.12 André Marchal
 1927.06(?) Maurice Guillaume (virtuositeitsdiploma)
 1928.01.25 Paul de Maleingreau (Philips, Byrd, Rossi, Bach, Couperin, Mozart)
 1928.12.01 Joseph Bonnet (o.m. Pastorale van P. de Maleingreau)
 1929.01.09 Louis Vierne (o.m. Cantabile en Pièce héroïque van C. Franck, improvisatie)
 1929.01.31 André Marchal (o.m. 2ième Choral C. Franck, improvisatie op thema van J. Jongen)
 1929.02.21 Marcel Dupré (o.m. B.A.C.H. Lizst, Fantaisie en ut C. Franck)
 1929.03.13 Flor Peeters
 1929.04.04 Flor Peeters
 1929.05.05 Flor Peeters
 1929.12.26 Marcel Dupré (Franck: Six pièces)
 1929.12.27 Marcel Dupré (Franck: Fantaisie en la, Pièce héroïque, 3 Chorals)
 1930.05.25 Flor Peeters
 1930.07.30 Flor Peeters
 1931.02.13 Marcel Dupré (eigen 2e Symf.; Bach; improvisaties op *Le Chemin de La Croix*, naar P. Claudel)
 1931.02.24 Jean De Middeleer
 1931.03.13 Paul Maleingreau (Pachelbel, Boëly, Franck: Final)
 1932.04.11 Charles Hens
 1933.12.14 Anne-Marie Desfontaines-Persin (medew. laureatenconcert: Bach: Prael. en fuga in g)
 1934.12.13 Charles De Liever (medewerking laureatenconcerten: Jongen: Sonata Eroïca)
 1935.02.10 Joseph Jongen (medewerking Bachfestival: Prael. en fuga in Es)
 1936.02.01 Charles Hens en Joseph Jongen
 1936.02.06 Marcel Dupré
 1940.04.21 Flor Peeters
 1943.01.10 Joseph Jongen
 1943.02.06 René Tellier
 1943.02.07 Charles Hens
 1945.01.12 Joseph Jongen (Chant de May; Menuet-Scherzo; Toccata van J. Jongen)

1948.12.26 Charles Hens (Haendel: Concerto in F)
 1961.01.15 Charles Hens (Jongen: Symphonie concertante)
 1961.02.02 Marcel Dupré (Bach, Dupré, Franck en improvisatie van een symfonie)
 1962.02.17 Stanislas Deriemaeker (virtuositeitsprijs)
 1964.12.13 Flor Peeters (Peeters: Concerto voor orgel)
 1965.03.28 Charles Hens (Jongen: Symphonie concertante)
 1971.01.15 Jan Jongepier (Messiaen: Les Anges, Franck: Prière; improvisatie)
 1971.03.09 Kamiel D'Hooghe (L. Janacek: Glagolitische Mis)
 1971.09.08 Kamiel D'Hooghe (Franck: Gr. p. symph.; Cabus: Sonata per organo; Messiaen: La Nativité)
 1973.11.18 Léopold Sluys (Saint-Saëns: 3e Symfonie)
 1977.12.03 Kamiel D'Hooghe (o.m. Bach: Concerto in d voor orgel en orkest)
 1978.10.27 Kamiel D'Hooghe (Poulenc: Concerto voor orgel, strijkers en pauken)
 1981.03.06 Kamiel D'Hooghe (o.m. Händel: Orgelconcerto op. 4 nr. 6)
 1982.03.06 Kamiel D'Hooghe (o.m. Peeters, Dupré, Karg-Elert, Franck en Monnikendam)
 1985.12.03 Kamiel D'Hooghe (Saint-Saëns: 3e Symfonie)
 1989.10.28 Kamiel D'Hooghe (Franck: 2e Choral; Messiaen; Peeters: Final)
 1991.06.30 Eric Hallein (hoger diploma kamermuziek voor orgel)
 1993.10.01 Kamiel D'Hooghe (Geysen: De Gestage Groei (creatie))
 1995.01.16 Kamiel D'Hooghe (Peeters: Vlaamse rapsodie; Vierne: 3^e Symfonie)
 1995.01.25 Jean Ferrard (Jongen: Symphonie concertante; Saint-Saëns: 3^e Symfonie)
 1999.01.16 Kamiel D'Hooghe (Cl. D'Hooghe, De Boeck, Laporte, Peeters)

XVII. HISTORIEK DISPOSITIE

GRAND-ORGUE C-g'''

volgorde lade	nr. speeltafel	1876	1878	bouw- jaar	1880	1880	1880	1958	1960	opmerkingen
<i>Lade Cavaille-Coll</i>										
2.	23	Montre 16	*	56 p	1880	*	*	*		30 pijpen op de lade; 22 in het front; 8 pijpen afgeleid: C-DIS in hout: 2 pijpen per toets
6.	24	Bourdon 16	*	56 p	1878	*	*	*		42 pijpen op de lade; 14 in het front
1.	25	Montre 8	*	56 p	1878	*	*	*		
5.	26	Flûte harmonique 8	*	56 p	1878	*	*	*		
7.	27	Bourdon 8	*	56 p	1878	*	*	*		10 pijpen in het front
3.	28	Violoncelle 8	*			*	*	*		
4.	29	Prestant 4	*	56 p	1878	*	*	*		
8.	31	Quinte 2 2/3	*	56 p	1880	*	*	*		
9.	33	Doublette 2	*	56 p	1878	*	*	*		
10.34	Plein-jeu V	V*	392 p	1878	*	*	*	*		volgens het bestek van 1878 : VII sterk; bij uitvoering project: V sterk (dus 280 pijpen) op gedeelde cornetbank; vanaf c'
11.	36	Cornet V	*	160 p	1878	*	*	*		
12.	37	Bombarde 16	*	56 p	1878	*	*	*		
13.	38	Trompette 8	*	56 p	1878	*	*	*		
13.	39	Clairon 4	*	56 p	1878	*	*	*		
<i>Lade Stevens</i>										
1.	30	Flûte cheminée 8			1960				+	
2.	32	Nasard doux 2 2/3			1960				+	
3.	35	Cymbale II 1 1/3'			1960				+	

POSITIF EXPRESSIF C-g'''

volgorde lade	nr. speeltafel	1876	1878	bouw- jaar	1880	1880	1880	1958	1960	opmerkingen
<i>Lade Cavaille-Coll</i>										
7.	41	Quintaton 16	*	56 p	1880	*	*	*		salicional 1 st octaaf in zink (beschilderd)
5.	42	Flûte harmonique 8	*	56 p	1878	*	*	*		hoger gestemd
4.	43	Salicional 8	*	56 p	1878	*	*	*		volgens Mutin: 8' (= tikfout)
3.	44	Cor de nuit 8	*	56 p	1878	*	*	*		
2.	45	Unda Maris 8	*	44 p	1878	*	*	*		Mutin: Doublette
6.	46	Principal 4	*	56 p	1880	*	*	*		bij opgave Roethinger: II-III: is fout
1.	47	Flûte douce 4	*	56 p	1878	*	*	*		
8.	49	Octavin 2	*			*	*	*		
9.	53	Carillon I-III	*	132 p	1880	*	*	*		
10.	55	Trompette 8	*	56 p	1878	*	*	*		
11.	56	Basson-hautbois 8	*	56 p	1878	*	*	*		
12.	57	Cromorne 8	*	56 p	1880	*	*	*		
		Piccolo 1		56 p	1878					niet uitgevoerd
<i>Lade Stevens</i>										
1.	48	Nasard 2 2/3			1960				+	
2.	50	Tierce 1 3/5			1960				+	
3.	51	Larigot 1 1/3			1960				+	
4.	52	Piccolo 1			1960				+	
5.	54	Cymbale III-IV 1			1960				+	
6.	58	Chalumeau 4			1960				+	

RECIT EXPRESSIF C-g"

volgorde lade	nr. speeltafel	1876	1878	1880	1880	1958	1960	opmerkingen
<i>Lade Cavallé-Coll</i>								
6.	Bourdon 16	*	56 p	1880	*			
7.	Diapason 8	*	56 p	1878	*			
8.	Flûte traversière 8	fl. h. 8	56 p	1878	*			= Flûte harmonique 8; 1 st e octaaf in zink (beschilderd)
5.	Viole de gambe 8	*	56 p	1878	*			1e octaaf in zink (beschilderd)
3.	Voix céleste 8	*	44 p	1878	*			hoger gestemd
4.	Flûte octaviant 4	*	56 p	1878	*			
9.	<i>Octavin 2</i>	*	56 p	1878	*			
(10.)	Fourniture V-VI 1 1/3						+	i.p.v. basson 16; op nieuwe pijpstok
11.	<i>Trompette 8</i>	*	56 p	1878	*			
2.	Musette 8	*	56 p	1878	*			
1.	Voix hum. 8	*	56 p	1878	*			
12.	<i>Clairon harmonique 4</i>	*	56 p	1878	*			devis 1878: Clarinette 8
<i>Lade Stevens</i>								
1.	Bourdon 8			1960			+	
2.	Prestant 4			1960			+	
3.	Bourdon 4			1960			+	
4.	Nasard 2 2/3			1960			+	
5.	Tierce 1 3/5			1960			+	
6.	Piccolo 1			1960			+	
74	Cornet V			1960			+	geen afzonderlijke register
CC: 10.75	basson 16	*	56 p	1880	*			

PEDAAL C-f'

volgorde lade	nr. speeltafel	1876	1878	1880	1880	1958	1960	opmerkingen
<i>Lade Cavallé-Coll</i>								
5	Soubasse 32	*	30 p	1889	*			op afzonderlijke lade
1.	Contrebasse 16	*	30 p	1878	*			"renforcée" door Mutin "Flute ouverte de 16"
2.	Flûte 8	*	30 p	1878	*			"renforcée" door Mutin
3.	Violoncelle 8	*			*			grootste pijpen in het front
4.	Bombarde 16	*	30 p	1878	*			
5.	Trompette 8	*	30 p	1878	*			
6.	Clairon 4	*	30 p	1878	*			
	Octave 4		30 p	1878				niet uitgevoerd
	Flûte 4	*						niet uitgevoerd
	Bourdon 8	*						niet uitgevoerd
	Bourdon 16	*						niet uitgevoerd
<i>Lade Mutin</i>								
7	Soubasse 16			1921	*		+	oorspronkelijk Quinte 10 2/3 (Mutin)
8	Principal doux 8			1921	*			
10	Flûte douce 8			1921	*			
13	Flûte 4			1921	*			
<i>Lade Stevens 1</i>								
14	Octavin 2			1960			+	
12	Basse choral 4			1960			+	
15	Cymbale IV 2 2/3			1960			+	
<i>Lade Stevens 2</i>								
17	Basson 16			1960			+	transmissie basson 16 récit
19	Basson 8			1960			+	transmissie basson 16 récit

SAMENSTELLING VULWERKEN CAVAILLÉ-COLL

Grand-orgue: Plein jeu V

C	1'	2/3'	1/2'	1/3'	1/4'
f2	2'	1 1/3'	1'	2/3'	1/2'
f3	4'	2 2/3'	2'	1 1/3'	1'
f4	8'	5 1/3'	4'	2 2/3'	2'

Positif Expressif: Carillon I-III

C	2 2/3'
g	2 2/3' 2'
es1	2 2/3' 2' 1 1/3'

EINDNOTEN

⁽¹⁾ Met dank aan Kamiel D'Hooghe, Johan Eeckeloo, Jean Ferrard, Luc Lannoo, Kurt Lueders (Parijs), Wenceslaus Mertens, Claude-Robert Roland, Pieter Vanhaecke en Arie Van Lysebeth voor hun medewerking bij de realisatie van dit artikel, alsook aan de directies van de beide Brusselse conservatoria voor het ter beschikking stellen van hun archivalia i.v.m. het orgel.

⁽²⁾ Voor een overzicht van de Cavallé-Collorgels in België zie: G. HUYBENS, *Cavallé-Collorgels in België*, in: *Orgelkunst*, XX, 1997, nr. 4, december, p. 5-30.

⁽³⁾ De plannen voor het instrument te Moskou werden nog volledig gemaakt door Cavallé-Coll. De uitvoering van de werken gebeurde door Charles Mutin. (*mededeling van Kamiel D'Hooghe*)

⁽⁴⁾ P. J. VAN TIGGELEN, *Le grand orgue Cavallé-Coll du Conservatoire Royal de musique de Bruxelles (1880)*, in: *Mededelingen van het Centraal orgelarchief*, 1983, nr. 1.

⁽⁵⁾ Het oud orgelarchief van het Koninklijk Conservatorium Brussel (KCB) is in het Algemeen Rijksarchief te Brussel (AR) te vinden en kan geraadpleegd worden via E. VANDEWOUDE, *Inventaris van het archief van het Koninklijk Muziekconservatorium te Brussel (1832-1834, 1876-1931)*, Brussel, 1995 (inventaris T 297). Daarin: *Dossier 533: Aankoop van instrumenten. Bouw van een groot orgel in de concertzaal door Aristide Cavallé-Coll (te Parijs). Restauratie en wijziging aan dit orgel toegebracht door zijn opvolger Charles Muttin [sic] (te Parijs), 1874-1924. De stukken van het dossier "Cavallé-Coll" waren met blauw potlood genummerd van 1 tot 320. Achteraan in dit dossier "Cavallé-Coll" vindt men een briefwisseling betreffende een groot orgel in de gebouwen van het Jubelpark te Brussel, waarvan de (slechte) staat door Wotquenne moest vastgesteld worden in 1887.*

⁽⁶⁾ *Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles (CRMB)*, archief, farde D17: 1958[sic]-1985 *Conservatoire National de musique - Refection des Grandes Orgues*, 3 bundels, 187 documenten, 333p.

⁽⁷⁾ Over de orgels die voor 1880 voor de cursus orgel aan het conservatorium werden gebruikt, zie W. CALLAERT, *Alphonse Mailly (1833-1918). Een vergeten grootheid van de Belgische orgelkunst*, in: *Orgelkunst*, XX, 1997, nr. 3, september, p. 26-31.

⁽⁸⁾ AR, KCB, bundel 533, zie o.m. de brief van Gevaert aan de minister, 21.04.1875.

⁽⁹⁾ AR, KCB, bundel 533, *séance de 23 janvier 1875. Modifications proposées par le Ministre au Budget de l'Interieur pour 1875 et pétition d'habitants d'Anvers. Rapport fait par M. De Lehaye, Chapitre XIX. Beaux-Arts*, p. 2-5.

⁽¹⁰⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Gevaert aan de minister, 21.11.1874.

⁽¹¹⁾ zie eindnoot 7.

⁽¹²⁾ zie eindnoot 8.

⁽¹³⁾ AR, KCB, bundel 534: *Aankoop van instrumenten. Bouw van een studieorgel door Pierre Schyven & Cie (Successeurs de la Société Anonyme Anciens Etablissements Merklin-Schütze te Brussel). En herstelling van dit orgel, 1876, 1879, 1882.*

⁽¹⁴⁾ AR, KCB, bundel 533, *Exposé in: Devis des travaux complémentaires [...]*, Parijs, 04.05.1880.

⁽¹⁵⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavallé-Coll aan Gevaert, Parijs, 30.10.1878.

⁽¹⁶⁾ AR, KCB, bundel 533, Dit oorspronkelijke plan vinden we terug in het verslag van C. Philbert n.a.v. de oplevering die plaatshad op 13.07.1980, p. 8-10. Zie eindnoot 30.

⁽¹⁷⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van de minister van Binnenlandse Zaken aan Gevaert, 12.10.1878.

⁽¹⁸⁾ AR, KCB, bundel 533. In extenso (kopie van het origineel) gepubliceerd in: P. J. VAN TIGGELEN, *o.c., documents annexes*, nr. 1.

⁽¹⁹⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavallé-Coll aan F.A. Gevaert, Parijs, 30.10.1878.

⁽²⁰⁾ Zie eindnoot 17.

⁽²¹⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van F.A. Gevaert aan minister Rolin-Jacquemyns, Brussel, 09.12.1878.

⁽²²⁾ AR, KCB, bundel 533, *Marché pour la construction d'un grand orgue à trois claviers et un pédalier complets destiné à la nouvelle Salle de concert du Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles*. Dit contract werd ondertekend door A. Cavallé-Coll, F.A. Gevaert en G. Rolin-Jacquemyns, minister van Binnenlandse Zaken.

⁽²³⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van G. Rolin-Jacquemyns aan Gevaert, Brussel, 24.03.1879.

⁽²⁴⁾ AR, KCB, bundel 533, Nota van architect Willame aan inspecteur-generaal Lavallée, Brussel, 29.07.1879.

⁽²⁵⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavallé-Coll aan Gevaert, Parijs, 07.11.1879.

⁽²⁶⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Gevaert aan Cavallé-Coll, Brussel, 14.11.1879.

⁽²⁷⁾ AR, KCB, bundel 533, *Devis des travaux complémentaires et de perfectionnement du grand orgue du Conservatoire Royal de musique de Bruxelles, Paris, 4 mai 1880*. In extenso (kopie van het origineel) weergegeven in: P. J. VAN TIGGELEN, *o.c., documents annexes*, nr. 2.

⁽²⁸⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavallé-Coll aan Gevaert, Parijs, 04.05.1880.

⁽²⁹⁾ AR, KCB, bundel 533: *Conservatoire royal de musique à Bruxelles. Examen et réception du grand orgue de la salle de concert. Procès-verbal*.

⁽³⁰⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavallé-Coll aan Gevaert, Parijs, 30.06.1880. Geciteerd in: P. J. VAN TIGGELEN, *o.c.*, p. 16.

⁽³¹⁾ AR, KCB, bundel 533, C. PHILBERT: *A Messieurs le Président et les membres du jury d'examen de l'orgue de la salle de concerts du Conservatoire royal de musique à Bruxelles*, 41p.

⁽³²⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van de minister van Binnenlandse zaken aan Gevaert, Brussel, 05.09.1880.

⁽³²⁾ AR, KCB, bundel 498, *Concert extraordinaire pour l'inauguration du nouvel orgue du Cavaillé-Coll, mercredi 14 juillet 1880 [...] Programme. Conservatoire Royal de musique de Bruxelles, Brussel, 1880*. In extenso (kopie van het origineel) weergegeven in: P. J. VAN TIGGELEN, o.c., *documents annexes*, nr. 5.

⁽³³⁾ AR, KCB, bundel 533, *Devis estimatif de la grande pédale complémentaire de 32 pieds, pour le grand orgue du Conservatoire Royal de musique de Bruxelles*, Parijs, z.d. In extenso (kopie van het origineel) weergegeven in: P. J. VAN TIGGELEN, o.c., *documents annexes*, nr. 3.

⁽³⁴⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavaillé-Coll aan Gevaert "personnelle", 23.03.1888.

⁽³⁵⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavaillé-Coll aan F.A. Gevaert, 14.02.1881.

⁽³⁶⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van A. Mailly aan F.A. Gevaert, januari 1901.

⁽³⁷⁾ AR, KCB, bundel 533, *Devis. Présenté à Monsieur Gevaert, Directeur du Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles; pour le nettoyage et relevage de l'orgue de la Salle de Concert. Par Monsieur J.B. Bonneau, Facteur d'orgues à Paris [...]*.

⁽³⁸⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Gevaert aan de minister, Brussel, 10.11.1908.

⁽³⁹⁾ J.-P. FÉLIX, *Inventaire descriptif des archives des facteurs d'orgues Van Bever de Laeken-Amiens*, in: *Centraal Orgelarchief*, 1980, p. 153.

⁽⁴⁰⁾ J.-P. FÉLIX, o.c., p. 9.

⁽⁴¹⁾ AR, KCB, bundel 533, *Conservatoire Royal de Bruxelles. Grand orgue, Paris, 25 avril 1914*. In extenso (kopie van origineel) weergegeven in: P. J. VAN TIGGELEN, o.c., *documents annexes*, nr. 4.

⁽⁴²⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van de commissie van toezicht aan de minister van Wetenschappen en Kunst, Brussel, 15.05.1914.

⁽⁴³⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van de minister aan de commissie van toezicht, 15.06.1914.

⁽⁴⁴⁾ P. J. VAN TIGGELEN, o.c., p. 25.

⁽⁴⁵⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van luitenant-adjudant Vossin aan de directeur, Brussel, 12.08.1915.

⁽⁴⁶⁾ AR, KCB, bundel 533, *Conservatoire Royal de Bruxelles. Grand Orgue. Paris, 16.03.1922*.

⁽⁴⁷⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van de minister van Wetenschap en Kunst aan de commissie van toezicht, Brussel, 07.06.1922.

⁽⁴⁸⁾ Vanaf dit hoofdstuk is dankbaar gebruikt gemaakt van het archief van het *Conservatoire royal de Bruxelles*, Farde D17 (zie verder eindnoot 5) dat zich in het conservatorium bevindt.

⁽⁴⁹⁾ J.-P. FÉLIX, *Inventaire des orgues de Bruxelles, Bruxelles-Ville*, Brussel, eigen beheer, 1994, p. 208.

⁽⁵⁰⁾ CL.-R. ROLAND, *Conservatoire Royal de Musique à Bruxelles: Grand Orgues, Rapport complémentaire I*, 7 september 1977, p. 2. De citaten uit het *registre aux délibérations de la Commission administrative* werden eveneens bezorgd door Claude-Robert Roland.

⁽⁵¹⁾ CRMB, archief, farde D17, referentielijst van de firma Jos Stevens aan beheerder-secretaris Van Straelen, 24.09.1958, hoofdstuk IV, *L'entretien des orgues*.

⁽⁵²⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van Cécile Stevens aan Van Straelen, Duffel, 25.02.1952.

⁽⁵³⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van beheerder-secretaris Van Straelen aan Sauvage, Brussel, 14.12.1954.

⁽⁵⁴⁾ CRMB, archief, farde D17, *Ville de Bruxelles. Conservatoire Royale de Musique. Projet pour remplacement de mécanisme des grands orgues (traction mécanique) par un traction*

electro-pneumatique pour les claviers et les registres [...] J., Esen, 29.12.1955.

⁽⁵⁵⁾ CRMB, archief, farde D17, *Note du professeur*, handschrift Charles Hens, niet gedateerd.

⁽⁵⁶⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van S. Huysmans aan de directeur van het conservatorium, Brussel, 27.05.1957.

⁽⁵⁷⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van directeur Poot aan de minister van Openbaar Onderwijs, Brussel, 28.05.1957.

⁽⁵⁸⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van de directeur aan de minister van Openbaar Onderwijs, Brussel, 15.02.1958.

⁽⁵⁹⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van de minister aan de directeur, Brussel, 17.03.1958.

⁽⁶⁰⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van Peeters aan Poot, Antwerpen, 21.03.1958; brief van Verschraegen aan Poot, Gent, 22.03.1958; brief van Hens aan de directeur, Ukkel, 23.03.1958; brief van Hebette aan de directeur (bevestiging S. Huysmans als lid van de commissie), Brussel, 28.03.1958; brief van Demessieux aan de directeur, 08.04.1958.

⁽⁶¹⁾ CRMB, archief, farde D17, *Procès-verbal de la séance de la commission des travaux à effectuer en vue de la modernisation des grandes orgues*, 18.04.1958.

⁽⁶²⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van J. Demessieux aan Marcel Poot, 06.05.1958.

⁽⁶³⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van Peeters aan Poot, Antwerpen, 06.05.1958.

⁽⁶⁴⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van Demessieux aan Poot, 02.06.1958.

⁽⁶⁵⁾ CRMB, archief, farde D17, *Devis pour la transformation du grand-orgue du Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles*, Esen, 27.08.1958, opgesteld door Frans Loncke.

⁽⁶⁶⁾ CRMB, archief, farde D17, *Plan tot ombouw naar het electro-pneumatische systeem en vergroting van het orgel van het Koninklijk Conservatorium te Brussel*, Lier, 27.08.1958, opgesteld door Ant. Pels.

⁽⁶⁷⁾ CRMB, archief, farde D17, *Bestek voor het vergroten en ombouwen volgens het electro-pneumatische stelsel van het orgel in het Koninklijk Conservatorium te Brussel*, Herselt, 28.08.1958, opgesteld door Gérard Dhondt.

⁽⁶⁸⁾ CRMB, archief, farde D17, *Plan et devis de la transformation et agrandissement des orgues du conservatoire royal à Bruxelles*, Tongeren, 28.08.1959 [sic], opgesteld door Emile Verschueren.

⁽⁶⁹⁾ CRMB, archief, farde D17, *Conservatoire Royal de Bruxelles. Devis de Modernisation des Grandes Orgues Cavaillé-Coll*, Doornik, 28.08.1958, opgesteld door M. Delmotte.

⁽⁷⁰⁾ CRMB, archief, farde D17, *Devis pour la restauration, l'agrandissement et l'électrification du Grand Orgue du Conservatoire Royal de Bruxelles*, Straatsbrug, 28.08.1958, opgesteld door E.A. Roethinger.

⁽⁷¹⁾ CRMB, archief, farde D17, *Restauration et modernisation des orgues du conservatoire royal de musique de Bruxelles. Offre A. Selon vos documents du 3 Juillet 1958; Offre B. Selon vos documents du 3 Juillet 1958 avec améliorations supplémentaires, après étude sur place de l'instrument*, Menen, 29.08.1958, opgesteld door Paul Anneessens.

⁽⁷²⁾ CRMB, archief, farde D17, *Devis pour restauration et modernisation des grandes orgues Cavaillé-Coll du conservatoire royal de musique de Bruxelles*, Duffel, 27.08.1958, opgesteld door Cécile Stevens.

⁽⁷³⁾ Zie eindnoot 51.

⁽⁷⁴⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van de directeur aan de minister van Openbaar Onderwijs,

Brussel, 02.12.1958.

⁽⁷⁵⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van de minister van Openbaar Onderwijs aan Joseph Stevens, Brussel, 30.12.1958.

⁽⁷⁶⁾ CRMB, archief, farde D17, *restauration des orgues au conservatoire royal de Bruxelles*, Duffel, 11.12.1958.

⁽⁷⁷⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van de directeur aan Charles Hens, Brussel, 24.10.1959 met bijlage: *Restauration et modernisation des grandes orgues. Première Tranche des Travaux. Budget 1959 – Rapport 1959*.

⁽⁷⁸⁾ CRMB, archief, farde D17, *Rapport concernant la Ire tranche des travaux de la restauration et modernisation des grandes orgues du conservatoire de Bruxelles*, Ukkel, 08.11.1959.

⁽⁷⁹⁾ CRMB, archief, farde D17, brief van beheerder-secretaris J. Van Straelen aan de heer Rubbers, architect en chef-directeur van het ministerie van Openbare Werken, Brussel, 14.06.1960.

⁽⁸⁰⁾ Het binnenregenen moet gebeurd zijn tussen 1960-1967 (*mededeling Kamiel D'Hooghe*)

⁽⁸¹⁾ KCB, archief, *Restauration des sommiers Cavallé-Coll, des grandes orgues au conservatoire de musique de Bruxelles*, Duffel, 14.03.1972, opgesteld door Cécile Stevens.

⁽⁸²⁾ KCB, archief, brief van Feldbusch aan D'Hooghe, 29.04.1975 met bijlage.

⁽⁸³⁾ De heer Claude-Robert Roland was zo vriendelijk mij een kopie van dit rapport met bijlagen te laten geworden.

⁽⁸⁴⁾ CL.-R. ROLAND, *Y a-t-il encore un orgue au conservatoire de Bruxelles?* In: *Organum novum*, 1999, nr. 20, september, p. 2-9.

⁽⁸⁵⁾ KCB, archief, nota van minister H.-F. Van Aal aan administrateur-generaal Remiche 14.02.1977.

⁽⁸⁶⁾ KCB, archief, brief van D'Hooghe aan Minister R. De Backer, 27.04.1978, ref. AV.IV.736. Een precieze datum waarop deze vergadering plaatsvond is, niet terug te vinden.

⁽⁸⁷⁾ KCB, archief, brief van D'Hooghe aan Baily, Brussel, 02.03.1989, ref. KD/CH/FT/0161.

⁽⁸⁸⁾ J.-P. FÉLIX, *Inventaire des orgues de Bruxelles – Bruxelles-Ville*, 1994, p. 208: "[...] que la machine Barker est toujours conservée dans son atelier de Duffel."

⁽⁸⁹⁾ CRMB, archief, farde D17, *Devis pour la restauration, l'agrandissement et l'électrification du Grand Orgue du Conservatoire Royal de Bruxelles*, Straatsburg, 28.08.1958, p.4, *Etat actuel de l'orgue*: "Les sommiers des différents claviers sont en bon état."

⁽⁹⁰⁾ Zo o.m. in CL.-R. ROLAND, *Conservatoire Royal de Musique de Bruxelles: Grandes orgues: visite: rapport préalable*: "Le 27 décembre 1976, quand nous sommes entré dans la grande salle de concert de notre conservatoire, pour y visiter les grandes orgues, nous avons été frappé, dès l'abord, par la température apparemment excessive qui y régnait. Un coup d'œil au thermomètre nous renseigne: 26°C!"

⁽⁹¹⁾ AR, KCB, bundel 533, brief van Cavallé-Coll aan Gevaert, Parijs, 07.11.1879: "En ce qui concerne la température de la salle, j'estime qu'elle doit être moins élevée que celle des salles de Théâtre et qu'elle peut être fixée à une moyenne de 15 à 20° Centigrades."

⁽⁹²⁾ Firma Jos Stevens Manufacture d'orgues/Duffel, *Rapport conc. Travaux + Accord Orgue Cavallé-Coll Grande Salle (Cons.Bxl) du 03-01 à 07-01-95*.

⁽⁹³⁾ CL.-R. ROLAND, *o.c.*, p. 8-9.

SUMMARY

The organ that Aristide Cavallé-Coll (1811-1899) built for the renowned historic concert-hall of the Royal Conservatory of Music (Koninklijk Conservatorium) in Brussels is undoubtedly one of the major Belgian 19th century instruments. With its 45 original stops, distributed among three manuals and pedal, the organ is the biggest instrument that the famous French organ-builder constructed in our country.

However, the instrument at the Brussels conservatory has not been preserved in its original state. In the 120 years of its existence it has known a long and tumultuous history. After Cavallé-Coll himself had enriched the pedal keyboard with a Soubasse 32, other pedal stops were added in 1922 by Charles Mutin, who had succeeded Cavallé-Coll in 1898. On the advice of Charles Hens (1898-1967), the then organ teacher, the organ-building firm Stevens Ltd. from Duffel made far-reaching alterations to the instrument in 1960: the mechanical action with Barker machines was removed and replaced by electro-pneumatic action, the old console was first taken to the cellar of the institution, later to the depot of the instrument museum. On new slider wind chests single mutations and mixtures were added in order to brighten up the 19th century organ sound and bring it in accordance with contemporary stylistic ideals. No fewer than 19 stops were added to the instrument. Up to the present this transformation determines the quality of the instrument and elicits critical reactions.

Due to big changes in temperature in the concert-hall and the lack of an adequate humidifying installation the instrument is rapidly becoming a shadow of its former self. Until now nothing has been done to the appalling conditions in which the instrument is to survive. Although the instrument can still be used the tone quality and volume are much impaired a.o. by crevices in the old wind chests, partial oxidation of pipes and a general dilapidation. Various attempts to restore this masterpiece of organ building in its entirety have so far been unsuccessful. As it is gradually becoming clear that the beautiful 19th century concert-hall, designed by the famous architect Jean-Pierre Cluysenaar (1811-1880) in which the instrument is standing, is itself in urgent need of a facelift, the restoration of the Cavallé-Coll organ seems doomed to remain a long-term project for the time being.

In 1983 Philippe J. Van Tiggelen wrote an excellent study on the complex genesis and construction history of the conservatory organ. In his study he describes the history of the instrument up to about 1925. He carefully excerpted the organ records of the Royal Conservatory which are preserved in the National Archives in Brussels. The organ archives from 1925 onwards are kept in the Royal Conservatory itself. Careful study of both sources has enabled to provide a complete history of the instrument up to the present.

Orgelbouw en -restauraties

PATRICK ROOSE

Het Van Peteghem-orgel te Alden Biesen Uit het voormalig Alexianenklooster van Diest (1788)

Alden Biesen, sinds een 20-tal jaar cultureel centrum van de Vlaamse Gemeenschap, was oorspronkelijk een landcommanderij van de ridders van de Duitse Orde. De bijhorende kerk (die in de 19de eeuw in gebruik was genomen als parochiekerk van Rijkhoven) was sinds 1945 zonder orgel. Met de plaatsing van het in 1975 in het Alexianenklooster van Diest afgedankte en thans gerestaureerde orgel uit 1788 van Ægidius-Franciscus van Peteghem beschikt de kerk van Alden Biesen opnieuw over een historisch orgel.

Bij Gregoir lezen we : *Diest (Pères Alexiens), 14 reg., fl. 1150.* : het ging dus om een klassiek product binnen de Van Peteghem-productie. Veel van dergelijke bescheiden 4'-orgels werden voorzien van een sierfrontje in de voet van de orgelkast, waarmee een latere toevoeging van een tweede klavier reeds voorbereid was. Dit is ook het geval bij dit orgel van de voormalige Alexianen, en vermits bovendien de ruimte in Alden Biesen aanzienlijk groter is dan de Alexianenkapel in Diest, werd bij de restauratie een nieuw Onderwerk bijgevoegd.

Niet-alledaagse informatie is te vinden op een schilderij waarop de Diestse Alexianen zijn afgebeeld en waarbij de broeder Overste een ontwerptekening van het nieuwe orgel in de hand houdt. De figuur uiterst rechts op het schilderij lijkt een muziekboek in de hand te houden en is misschien te identificeren als de broeder-organist; hij zou dan enkel voor de gelegenheid mee poseren, rechtstaand, omdat hij geen deel uitmaakt van de (zittende) Raad. (Dit doek hangt thans in Alden Biesen, onder het doksaal.)

De orgelkast werd uitgevoerd door zekere A. Van Genechten, uit Meerhout, een schrijnwerker die nog andere orgelkasten op zijn actief heeft, bijv. in Scherpenheuvel (E.F. Van Peteghem) en Langdorp (G. Robustelly). Uit de

---

uitvoeringswijze zowel van het rijkelijk met snijwerk opgesmukte meubel als van het orgel met zijn tinnen front mag blijken dat de Alexianen in die tijd over nogal ruime middelen hebben beschikt.

© M&L, foto O Pauwels

Afb. 7: Het Van Peteghemorgel te Alden-Biesen

In 1933 "moderniseerde" orgelbouwer Firmin Joris (Aarschot) het instrument en ging daarbij heel drastisch te werk: behalve het meubel en een zestal spelen bleef er van Van Peteghem niet veel over. Toen de Diestse Alexianenkapel moest verdwijnen werd het orgel aangekocht door het toenmalige *Ministerie van Nederlandse Cultuur*; reeds toen werd als nieuwe bestemming gedacht

aan de kerk van de oude Landcommanderij, hoewel nog jarenlange restauratie- en herinrichtings-werkzaamheden aan het gebouwenbestand moesten plaats vinden.

Het lange wachten werd in 1995 beloofd; orgelkundige Gabriël Loncke uit Overmere mocht een restauratievoorstel opmaken, en de werken werden toegewezen aan ir. Herman Wouters Orgelbouw b.v.b.a. (Kontich). Vermits de windladen nieuw dienden gemaakt te worden, en gelet op de genomen beslissing een onderpositief toe te voegen, werd bij de verdere dispositie-uitbouw niet al te strikt gekozen voor een wedersamenstelling van een vermoedelijk oorspronkelijke dispositie, maar werd eerder aansluiting gezocht bij standaardtypes van 2-klavierige 4-voets Van Peteghem-orgels zoals bv. in Schelle, Hemiksem en Oosterzele (waarvan ook het bouwcontract bekend is).

De dispositie kreeg volgende vorm:

(registers volgens opstelling aan de klaviatuur)

Groot orgel

Prestant 4'	Cornet V
Doublet 2'	Bourdon 8'
Nazard 3'	Flute 4'
Tierse 1 3/5'	Fourniture II
Cimbal II	Trompet sup. 8'
Trompet bas 8'	Voix humaine sup. 8'
Voix humaine bas 8'	
Clairon bas 4'	Tremblant

Positief

Doublet 2'	Bourdon 8'
Cornet II	Flute 4'
Fourniture II	Cromhoren sup. 8'
Cromhoren bas 8'	

Rossignol
Ventille

- manuaalomvang C-f^{'''}, 54 toetsen, conform de originele tессituur; geen pedaal
- schuifkoppel Gr. Org. + Pos.

De tremulant is inliggend in het windkanaal en werkt op het gehele orgel.

De bas/sup.-deling ligt op c'/c#'; Cornetten beginnend op c#'.

Toonhoogte: a' = 405 Hz

Temperatuur: Rameau-stemming met 3 reine tertsen (c-e, f-a en g-h).

Winddruk: 85 mm WK

Windladen, mechanieken en klavieren zijn gemaakt in massief eiken naar Van Peteghem-maatgeving en -gebruiken waarvoor het orgel van Schelle model heeft gestaan. Om beter bestand te zijn tegen de kerkverwarming werden de fundamentafels gesponseld uitgevoerd. De ondertoetsen met gebleekt wit been; de boventoetsen in ebbenhout.

Oud pijpwerk is terug te vinden in de *Prestant 4'*, *Bourdon 8'*, *Doublet 2'*, *Fluit 4'*, resten in de *Nazard 3'* en de *Trompet 8'*. Al het overige pijpwerk is nieuw bijgemaakt.

Het oude tinnen front werd hersteld, vervolledigd en met tinfoelie bekleed; de loze houten pijpen van het positieffront werden vervangen door een nieuw sprekend front in tin (bas van *Doublet* van Positief).

Van *Prestant 4'* staan C tot d' in het front en vanaf d#['] op de windlade.

Van *Doublet 2'* (Gr.Org.) spreken C tot c in het front, vanaf c#['] op de lade.

Bourdon 8': C-c in eik; c#-c' gedekten met verschuifbare hoed; vanaf c#['] roergedekt.

Fluit 4': C-c gedekten met verschuifbare hoed; vanaf c#['] roergedekten, tot boven toe.

Het 8'-koor van de *Cornet V* is als roergedekt gemaakt; de andere koren als wijde open fluit. De *Cornet II* van het Positief daarentegen is in wijde prestantmensuur en is niet alleen door zijn samenstelling (2 2/3' + 1 3/5') maar ook door zijn mensurering eerder als een sesquialter te beschouwen.

De mixtuursamenstellingen zijn als volgt:

Groot orgel

	C	c#	c#'	g'	c#''
Fourniture II:	1'	1 1/3'	2'	2 2/3'	4'
	2/3'	1'	1 1/3'	2'	2 2/3'
Cimbal II:	1/2'	2/3'	1'	1 1/3'	2'
	1/3'	1/2'	2/3'	1'	1 1/3'

Positief

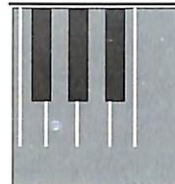
	C	c#	c#'	c#''
Furniture II:	2/3'	1'	1 1/3'	2'
	1/2'	2/3'	1'	1 1/3'

In de bas zijn de bekens van de *Trompet 8'* gemaakt met blikken onderstuk en loden bovenstuk, de discant heeft tinnen bekens. *Cromhoorn* en *Voix Humaine* zijn naar voorbeeld van een bewaard exemplaar te Gijzegem (1777) gemaakt, in tin. De restauratie van het oude pijpwerk en het vervaardigen van het nieuwe is uitgevoerd door pijpenmaker Alex Belmans uit Kersbeek-Miskom. De windvoorziening, in de gebruikelijke huisstijl van de firma H. Wouters uitgevoerd als eenvoudige magazijnbalg gevoed door een electro-ventilator, is in een hoger gelegen ruimte onmiddellijk achter het doksaal opgesteld, en levert een goede niet al te strakke wind aan het instrument. Met gebruikmaking van de oude bestaande doksaalpilaren werd een nieuw doksaal geconstrueerd waarbij orgelkast en balustrade op de oorspronkelijk bedoelde wijze konden worden heropgericht; de twee schuin naar achter zwenkende balustradedelen moesten aansluitend op het bestaande lijst- en profielwerk met gesloten paneel bijgemaakt worden. Het geheel presenteert zich op fraaie wijze in de kerkrimte. De inbouw van het orgel diende nogmaals een jaar onderbroken te worden omdat het kerkinterieur een schilderbeurt hoognodig had, wat dan uiteraard beter vóór de inbouw van het orgel diende te gebeuren.

Toen met de intonatie kon worden gestart, heeft dit vermoeiende en arbeidsintensieve werk dankbaar gebruik kunnen maken van de gunstige akoestiek in de kerk. De kerk van Alden Biesen is een goed klinkende ruimte, die een gezonde heldere toonontwikkeling bevordert, en een goed geproportioneerde nagalm bezit, die echter niet tot toonverwarring leidt. In dit soort ruimten voelt een orgel zich goed. De intonatie van het orgel heeft ongeveer een 6-tal maanden in beslag genomen, een werkzaamheid die geheel door Jos Moors uit Borgloon, vast intonateur bij de firma Wouters, met succes werd uitgevoerd. Dit werk werd begeleid door A. Fauconnier namens Monumenten en Landschappen.

Het hele week-end van 23-25 april 1999 werd het orgel in de kijker gesteld met concerten, cursussen, een tentoonstelling enz.

(Een uitvoerige historiek en beschrijving van dit orgel is te vinden in "M & L", tijdschrift van de Afdeling Monumenten en Landschappen, Brussel, XVIII, 1999, nr. 2/maart-april, p. 25-40; in Alden Biesen is ook een overdruk van dit artikel verkrijgbaar; bovenstaande tekst is een samenvatting van het artikel.)

100 jaar Vereecken-orgel in de Sint-Jozefkerk te Aalst

Concertencyclus

- 13 oktober, 20.30u
Marcel Verheggen (Maastricht) en Beaux Arts Brass Kwintet
- 14 oktober, 20.30u
Kristiaan Van Ingelgem (Aalst) en Scola Gregoriana Brugensis o.l.v. Roger Deruwe (improvisatieconcert op gregoriaanse gezangen omtrent de figuur Sint-Jozef)
- 15 oktober, 15.00u
Peter Pieters (Mechelen) en Schola Cantorum Cantate Domino - Aalst o.l.v. Michaël Ghijs
- 16 oktober, 20.30u
Peter Thomas (Aalst) met reconstructie van het inspelingsconcert van 16 oktober 1900. (i.s.m. Festival van Vlaanderen en Dirk Martenscomité Aalst).

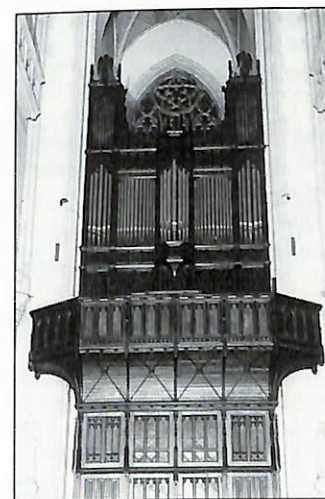
CD-opname

Programma van het inspelingsconcert van 16 oktober 1900.
Werk van J. Raff, A. Guilmant, F. Mendelssohn-Bartholdy, A. Durand, F. Schubert, J. Callaerts, A. Mailly en T. Dubois.
Uitvoerder: Peter Thomas

Tentoonstelling (30.9.00 tot 1.11.00)

Tentoonstelling rondom de orgelbouwers Vereecken en hun artistieke realisaties.

Info en reservatie: André Vermeersch
053/70.18.03
(van 18u tot 20u)
www.orgelkunst.be
(zie *Mededelingen*)

organisatie: Vereecken-comité i.s.m. Gemeentebestuur Aalst; Monumentenzorg en Cultuurpatrimonium van het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen; Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Departement Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur; VRT Radio3.

Mededelingen

Project: "Het orgel als symbool van de Europese gedachte" goedgekeurd

Een persbericht verduidelijkt de doelstelling: "in een gezamenlijke inzet van partners in Nederland, Duitsland, Italië, Denemarken en Zweden voorwaarden te scheppen om het Europese orgelbestand (...) te beschermen, te bewaren en bij het brede publiek bekend te maken." Het budget bedraagt ca 82.000.000 Bef.

De idee van initiatiefnemer Hans Davidsson wordt in het persbericht als volgt uitgewerkt: "De visioenen van een Europese eenheid die eens ertoe bijdroegen om het Europa te scheppen dat we vandaag kennen, zijn aanschouwelijk gemaakt in het orgel als muziekinstrument en cultuurdrager."

Inlichtingen: Hans Davidsson, Universiteit Gotenburg, Zweden

Het "Sweelinckorgel" van de abdijkerk te Grimbergen verplaatst naar Mere

Op het door Ghislain Potvlieghe gemaakte "Sweelinckorgel" (1981), speelde K. D'Hooghe op 14 november 1999 een druk bijgewoond afscheidsconcert. Het orgel klonk voor de eerste maal in de St.-Baafskerk te Mere op kerstdag. Het werd er officieel ingespeeld door K. Van Ingelgem en L. Van der Paal op 27 februari 2000.

Orgeltrip Limburg, bezoek Königorgels, gids Michel Lemmens, 4 juli 2000

König & co-orgels in Buir, Schleiden, Steinfeld, Aremberg, Montzen worden bezocht. Inlichtingen: Festival van Vlaanderen, Vlasmarkt 4, 3700 Tongeren, Tel. 012/23.57.19

Orgelcursus te Achel-Lommel-Soerendonk-Eindhoven, 3-5 juli 2000

J. Vermeiren en G. Habraken behandelen werk van Jongen, de Maleingreau, Fétis e.a. Inlichtingen: J.vermeiren: Tienshuur 18, 1-4, 3530 Houthalen-Helchteren

Orgelexcursies Brussel: -Noord op 29 juli, -Centrum op 26 augustus 2000

Inlichtingen: Académie de Musique, Ch. de Bruxelles, 1410 Waterloo. Zie 'Agenda'

Midden Brabantse Orgelkring (NL) organiseert orgelexcursie naar Brussel

Vanuit Tilburg worden op 26 augustus romantische orgels van Schyven, Van Bever en Dreyman en nieuwe instrumenten van P. Collon, R. Jacques en G. Grenzing bezocht. Orgelbespelingen: A. Sleuwen, J. Sluys, A. Cauter, R. Philippe en A. James. Inlichtingen: Groeseindstraat 95, NL-5014 LV Tilburg, Tel. 013/536.48.50

100 jaar Vereeckenorgel in de St.-Jozefskerk te Aalst

De activiteiten die het Vereecken-comité rond de 100ste verjaardag van het Vereeckenorgel in de St.-Jozefskerk te Aalst plant, zijn drieledig: een concertenreeks (zie agenda septembernummer), een CD-opname en een tentoonstelling die doorgaat van 30 september tot 1 november 2000. Inlichtingen: 053/70.18.03

17de, 19de en 21ste eeuw: Brussel, Europees orgelkruispunt, 12-15 oktober 2000

Tijdens de 17de eeuw schitterden hier een reeks organisten: P. Philips, J. Bull, P. Cornet, G. Frescobaldi, J.J. Froberger, J.K. Kerll en A. van de Kerkhoven.

Tijdens de 19de eeuw zorgden Fr.-J. Fétis, J. N. Lemmens, A. Mailly, Merklin en Schijven voor opmerkelijke prestaties. Onder leiding van Jean Ferrard wordt een internationaal colloquium georganiseerd m.m.v. vele befaamde organisten en musicologen.

Inlichtingen: Destrée, Lakenweversstraat, 46, 1050 Brussel, Tel. 02/502.44.43

Internationale orgelreis naar Vlaanderen, week van 16 oktober 2000

Onder de leiding van Jan Jongepier en Theo Jellema worden een twintigtal orgels bezocht en bespeeld in diverse Vlaamse en Noord-Franse steden.

Inlichtingen: Stichting Internationale Orgelreizen: tel. 035/621.77.78

Internationale Orgelweek te Brussel, 22-29 oktober 2000

Naast een orgelwandeling op 28 oktober in Brussel, hebben alle concerten plaats op het zwaluwnestorgel van Gerhard Grenzing in de St.-Michielskathedraal (63 registers, 4 klavieren, horizontale trompetten en bombarde 32'). Zie agenda septembernummer

Improvisatieconcours, 4-7 juli, Zomeracademie Haarlem, 9-29 juli 2000

Op vooraf bezorgde thema's bezorgd dienen de kandidaten een improvisatie op cassette voor te leggen. Zeven organisten worden uitgenodigd om deel te nemen.

Thema's orgelacademie: Improvisatie, Bach, Sweelinck, Noord-Duitse, Engelse, Italiaanse en Zuid-Duitse orgelscholen, Franck, Liszt, Schumann, Brahms, Reger en hedendaagse muziek, gegeven door P. Kee, E. Kooiman, J. Raas, J. Boyer, M. Philips, B. Winsenius, S. Szathmary, L. Lohmann, M. Torrent, P. Dirksen.

Inlichtingen: Postbus 3333, NL-2001 DH Haarlem, fax +31 (0)23-5115743

FFAO Orgelcongres in Aquitanië, 10-14 juli 2000

De FFAO (*Fédération Francophone des amis de l'orgue*) (13.000 leden), komt dit jaar samen in de streek van Bordeaux en beluistert er vele Franse organisten en orgels.

Inlichtingen: FFAO Michelle Guéritey, Tél/fax: 04/78.92.82.83

21ste ISO Congres, Baltische Staten, 16-23 juli 2000

De internationale orgelbouwersvereniging zal in Lithouwen, Letland en Estland orgels bezoeken van Rhaneus (1701), Casparini (1776), Ladegast (1886), Walcker (1884) e.a.

Inlichtingen: G. Schumacher, Orgelbau B-4837 Baelen, tel. 087.88.30.30

Italiaanse en Spaanse muziek, Bach-Grigny-Alain, Romainmôtier 16-28 juli 2000

Interpretatiecursus door: M.-Cl. Alain, Fernando Tagliavini, Guy Bovet en Rudolf Meyer. Inlichtingen: Marisa Aubert, CH-1323 Romainmôtier, fax +41(0)24-453.11.50

Week voor zang, orgel en gregoriaans Kloster Steinfeld, 23-30 juli 2000

Carlo Hommel, Reinhold Richter en Zeger Vandersteene zijn de docenten.

Inlichtingen: Reinhold Richter, Dahleiner End 9, D-41179 Mönchengladbach

GDO internationale orgeldagen Saksen, Freiberg, 30 juli - 5 augustus 2000

Organisatie: *Gesellschaft der Orgelfreunde* en *Gottfried-Silbermann-Gesellschaft e. V.*

Historische orgels van Silbermann, Trampeli, Ladegast, Walcker, Sauer, e.a. worden door 26 Duitse organisten bespeeld. In een symposium behandelen 6 wetenschappers *Bachrezeption im*

Musik - und Orgelbauschaffen des 20. Jh.

Inlichtingen: Geschäftsstelle Freiberg, Schlossplatz 6, D-095999 Freiberg

Bach, Franck, improvisatie, St.-Antoine l'Abbaye, Isère (F), 1-16 augustus 2000

Ewald Kooiman, Gillian Weir en Nigel Allcoat geven er cursussen en concerten.

Inlichtingen: ISOC, 6 Aston Lane, Burbage Kinckley, Leistershire LE10 2EN England

Internationale orgelcademie, Göteborg 5-18 augustus 2000

De inhuldiging van het nieuw Noord-Duitse barokorgel, gemaakt in de Schnitger-traditie is omkaderd met concerten, workshops en een orgelbouwersconferentie.

Inlichtingen: Göteborg University, School of Music, Box 210 SE-405.30 Göteborg

Bachacademie door Michael Radulescu, Porrentruy 6-12 augustus 2000

Inlichtingen: Fondation Pro Musica, case postale 290 CH-2900 Porrentruy

Magnano, "villaggio globale" van oude muziek, cursussen 17-27 augustus 2000

Clavichord en fortepiano, orgel, klavecimbel, organologie en koor worden gegeven door Bernard Brauchli, Paolo Crivellaro, Gerge Kiss e.a.

Inlichtingen: Musica Antica, Via Roma 43, I-13887 Magnano (BI), Italia

Interpretatie en improvisatieconcours Chartres, 21 augustus-3 september 2000

Repertoire: orgelwerken van Bach, Vierne, Reger, Alain, Duruflé, Heiller en Eben.

Een afzonderlijk improvisatieconcours wordt georganiseerd.

Inlichtingen: 75, rue de Grenelle, F-75007 Paris, fax +33(0)4549.14.34

Concours voor pre-beroepsorganisten Leiden, 28 augustus -2 september 2000

Inlichtingen: Stichting Orgelstad Leiden, Buitentocht 48, NL-2353 VL Leiderdorp

Ingolstädter Orgeltage, internationale improvisatiecursus, 3-9 september 2000

Loïc Mallié (Parijs) en Anders Bondemann (Stockholm) geven de cursus.

Inlichtingen: Kulturamt, Elena Oberhofer, Postfach 210964, D-85024 Ingolstadt

Internationale interpretatiecursus op clavichord, 6-9 september 2000

Colin Tilney, Bernard Brauchli en Derek Adlam leiden de cursus.

Inlichtingen: Musica Antica Magnano, Via Roma 43, I-13887 Magnano (BI)

Internationaal orgelconcours, Musashimo (Tokyo), 7-17 september 2000

Repertoire: composities van Grigny, Buxtehude, Bach, Mendelssohn, Franck, Reger, Messiaen.

Jury: Hirono, Boyer, Kubota, Kwak, Lohmann, Marcon, Terry.

Inlichtingen: Musashino Shimin Bunka Kaikan, 3-9-11 Naka-cho, Musashino-shi, Tokyo 180-0006. Fax: +81/422-54-2014; e-mail: iocm@pop01.odn.ne.jp

Improvisatieconcours voor orgelstudenten, Amersfoort 13 en 23 september 2000

Plaats: St.-Joriskerk te Amersfoort. Jury: D. Manneke, B. Bartelink, J. Langeveld. Voor amateurs en orgelstudenten aan de Belgische en Nederlandse conservatoria.

Inlichtingen: B.A.C.H, Bureau Kunsteducatie, Postbus 1200 NL- 3800 BE Amersfoort

Dom Bedos orgel 1748/2000, internat. orgelconcours Bordeaux, 13-15 sep. 2000

Programma: de Grigny, Couperin, Marchand, Clérambault, d'Anglebert, Nivers e.a.

Jury: M. Chapuis, O. Bailleux, J.W. Jansen, J. Laukvik, D Moroney.

Cursus van 18 tot 22 september: M.Chapuis, "Franse muziek uit de tijd van Dom Bedos"

Inlichtingen: 14 rue du Maréchal Galliéni, F-33150 Cenon Tel.+33/556.86.58.29

Europees Orgelconcours Füssen/Reutte 18-23 september 2000

Programma: Zuid-Duitse barok, Bach en een improvisatie (stijl: vrije toccata van Froberger).

Jury: K. Maureen, R. Jaud, L.v.Doeselaar, W. Baumgratz, P. Crivellaro

Inlichtingen: Europäischer Orgelwettbewerb Postfach 1367 D-87629 Füssen

Masterclass orgelwerken César Franck, Olivier Latry, Haarlem 25-27 okt. 2000

Deze cursus staat open voor jonge organisten en wordt gegeven op het vierklaviers Ademaorgel in de Kathedrale Basiliek St.-Bavo te Haarlem.

Inlichtingen: Santpoorterstraat 10, NL-2023 DC Haarlem, Tel/fax +31.(0) 23/52.52.766

Interpretatie- en Improvisatieconcours Opava (Tsjechië) 25-28 oktober 2000

Repertoire: Sweelinck/Scheidt/Scheidemann/Praetorius, Bach, romantisch werk, Tsjechisch werk (na 1945). Daarnaast is er een onafhankelijk improvisatieconcours.

Inlichtingen: Petr Rotrekl, Horni namesti 69, CZ-74626 Opava, Tsjechië

ORGEL TE KOOP

bouwer: Schumacher

bouwjaar: 1975

2 klavieren en pedaal

dispositie:

I. Groot orgel

Bourdon 8'

Prestant 4'

Doublette 2'

Mixture III

II. Positief

Bourdon 8' (transm.)

Roerfluit 4'

Nasard 2 2/3'

Tierce 1 3/5'

Regaal 8'

Pedaal

Holpijp 8'

Koppelingen

I+II

Ped.+I

Ped.+II

Inlichtingen:

Dr. Codron, St.-Jansdreef 18, B-9900 Eeklo

Ontwerp en uitvoering van
mechanische pijporgels
voor concertruimten en kerken
huisorgels, positieven en portatieven
restauratie, onderhoud en verhuur

Verhuur van orgelpositieven

Florimond De Pauwstraat 61
B-1070 Brussel
Tel. 02/522 64 63

Holpijp 8' b/d
Roerfluit 4' b/d
Octaaf 2' b/d
Quint 2 2/3' d

C-f''',
transp. A 415, 440 en 466 Hz

Verhuur en verkoop van kistorgels

De continuo-orgels van *Henk Klop* zijn klein in afmeting, maar groot en kleurrijk van toon. Alle pijpen zijn van hout, en dus zeer stabiel van klank en stemming. De beste koren en orkesten, overal ter wereld, gebruiken Klop-orgels voor hun concerten en opnamen.

Pels-D'Hondt verdeelt Klop-orgels in België. Door een ambachtelijke en tegelijk zeer doordachte productie ligt de prijs/kwaliteit-verhouding optimaal.

Bij **Pels-D'Hondt Orgelbouw**, Vlaanderens grootste en oudste orgelatelier, heeft iedere medewerker zijn specialisatie:

- restauratie van orgels uit de vroege en late barok;
- restauratie van romantische orgels (m.m.v. de Franse Cavaillé-Coll-specialist Dr. Michel Jurine);
- renovatie van elektro-pneumatische orgels (o.a. met *digitale tractuur*);
- verbetering van *toucher* en windverloop in grote instrumenten (m.m.v. de Frans/Britse orgelontwerper ir. Didier Grassin).

www.pels.be — gerard@pels.be
Dorp 73, B-2230 Herselt
tel. 014-54 46 58 — fax 014-54 14 93

PELS-D'HONDT
ORGELBOUWERS SINDS 1892

Een interessant orgel wordt degelijk gemaakt, graag bespeeld en goed onderhouden.

PIETER VANHAECKE

STEMMEN EN ONDERHOUDEN

G. Benoîtlaan 23/1

1170 Brussel

© 02/660.20.30

Een ruime ervaring als bron van kennis en ambacht om uw orgel -historisch of modern- degelijk te onderhouden.

Duidelijke en juiste prijsopgave, zorgvuldige afwerking.

ANDRIESEN B.V.B.A

Anneessens
orgelbouw sinds 1830

*nieuwbouw
onderhoud
herstelling
restauratie
verbouwing*

zaakvoerder: Ing. Paul Andriessen
Benedictinessenstraat 10-12. 8930 MENEN
tel. en fax: 056/51.13.82

Agenda

Radio 3, elke zondagmorgen om 11 u: Orgelmagazine

JUNI

za	03	20.00 u	Gent, St.-Baafskathedraal, Edward De Geest "Avondmuziek"
za	03	20.30 u	Sinaai, St.-Catharinakerk, Willem Ceuleers en Capella Caroli Borromei
vr	09	20.30 u	Denderleeuw, St.-Amanduskerk, Jan Vermeire
vr	16	20.30 u	Denderleeuw, St.-Amanduskerk, Allen James
zo	18	12.30 u	Brussel, St.-Michiels- & St.-Goedelekathedraal, Joris Verdin
zo	18	18.00 u	Watervliet, O.-L.-Vrouwkerk, Lieve Van de Rostyne & viool
vr	23	20.00 u	Haringe, St.- Martinuskerk, Anne Page (AS)
vr	23	20.00 u	Scherpenheuvel, basiliek, Chris Dubois
vr	23	20.30 u	Denderleeuw, St.-Amanduskerk, Peter Thomas & Brass Kwintet
za	24	20.00 u	Roeselare, St.-Michielskerk, Eric Hallein & Roeselaarse koren (inspeling)
zo	25	10-19 u	Rijkhoven-Bilzen, Alden Biesen, Reitze Smits, (Bachs orgeltoccatas)

JULI

za	01	16.30 u	Mechelen, O.-L.-Vr.-over-de-Dijle, Wannes Vanderhoeven & A. Capurso
za	01	20.30 u	Brugge, kathedraal, Ignace Michiels en Kammerphilharmonie
za	01	20.30 u	Sinaai, St.-Catharinakerk, Willem Ceuleers
di	04	19.30 u	Achel-Dorp, Joost Vermeiren & Carine Rinkes (blokfluit en pommer)
do	06	20.00 u	Gent, St.-Baafskathedraal, Karel Paukert (USA)
vr	07	20.00 u	Haringe, St.- Martinuskerk, Jean-Charles Ablizer (F)
vr	07	20.30 u	Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, Bernard Focroulle
vr	07	20.30 u	Brugge, kathedraal, Mario Duella (I)
za	08	16.30 u	Mechelen, O.-L.-Vr.-over-de-Dijle, Cindy Castillo
do	13	20.00 u	Gent, St.-Baafskathedraal, Ann Page (GB)
vr	14	20.30 u	Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, James David Christie (USA)
vr	14	20.30 u	Brugge, kathedraal, Arnoud de Groen (NL)
za	15	16.00 u	Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, Peter Ledaine
za	15	16.30 u	Mechelen, O.-L.-Vr.-over-de-Dijle, Herman Grootjans
zo	16	15.00 u	Rijkhoven-Bilzen, Alden Biesen, Jonge organisten in concert: Vlaanderen
di	18	16.00 u	Gent, St.-Jacobskerk, Edward De Geest
wo	19	20.00 u	Tongeren, O.-L.-V.-Basiliek, Pierre Thimus & E. Arias, mezzo-sopraan
do	20	12.45 u	Gent, St.-Baafskathedraal, Johan Boudry
do	20	20.30 u	Veurne, St.-Walburgakerk, Jan Vermeire
vr	21	20.00 u	Haringe, St.- Martinuskerk, Peter van Dijk (NL)
vr	21	20.30 u	Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, Ludger Lohmann (D)
vr	21	20.30 u	Brugge, kathedraal, Jan Van Mol
za	22	16.00 u	Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, Peter Ledaine
zo	23	15.00 u	Rijkhoven-Bilzen, Alden Biesen, Jonge organisten in concert: Euregio

- wo 26 20.00 u Tongeren, O.-L.-V.-Basiliek, Gerard Habraken en H.-G. Reinertz, fluit
do 27 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Ronald Prowse (USA)
do 27 20.30 u Veurne, St.-Walburgakerk, Serge Schoonbroodt
vr 28 20.30 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, Hans Fagius (SW)
vr 28 20.30u Brugge, kathedraal, Ignace Michiels
za 29 16.00 u Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, Peter Ledaine
za 29 10.30 u Brussel (Laken), St.-Lambertuskerk, Guy Van Waas en Raphaël Wiltgen
za 29 12.00 u Brussel (Jette), St.-Clarakerk, Johan Hermans
za 29 15.00 u Brussel (Ganshoren), St.-Ceciliakerk, Momoyo Kokobu
za 29 20.00 u Brussel (Jette), St.-Pieterskerk, Stanislas Deriemaeker
zo 30 15.00 u Rijkhoven-Bilzen, Alden Biesen, Edward De Geest

AUGUSTUS

- di 01 20.00 u Brussel, St.-Michiels- & St.-Goedelekathedraal, Luc Antonini (F)
wo 02 20.00 u Tongeren, O.-L.-V.-Basiliek, Ulrich Peters & G. Spiesberger, hobo
wo 02 13.30 u Brugge, St.-Gilliskerk, Bachconcours, preselecties
do 03 13.30 u Brugge, St.-Gilliskerk, Bachconcours, preselecties
do 03 20.30 u Veurne, St.-Walburgakerk, Ronald Prowse (USA)
vr 04 13.30 u Brugge, St.-Gilliskerk, Bachconcours, preselecties
za 05 13.30 u Brugge, St.-Gilliskerk, Bachconcours, preselecties
vr 04 20.00 u Haringe, St.- Martinuskerk, Jos Van Immerseel
vr 04 20.30 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, Stanislas Deriemaeker
za 05 16.00 u Oostende, St.-Petrus en Pauluskerk, Peter Ledaine
za 05 20.30 u Sinaai, St.-Catharinakerk, Willem Ceuleers
zo 06 15.00 u Rijkhoven-Bilzen, Alden Biesen, "Kinderconcert" Seb. Van Steenberghe
ma 07 10+14u Brugge, St.-Walburgakerk, Bachconcours, halve finale
ma 07 20.30 u Brugge, St.-Gilliskerk, Antonio Frigé & ensemble Pian
di 08 09-18 u Brugge, Orgeltocht: Oostkamp, Haringe, Ieper, Moere, Zuienkerke
di 08 20.00 u Brussel, St.-Michiels- & St.-Goedelekathedraal, Jacques Boucher (CA)
wo 09 20.00 u Brugge, St.-Gilliskerk, Bachconcours, finale
wo 09 20.00 u Tongeren, O.-L.-V.-Basiliek, Remi Syrier en R. Johannsen, dulciaan & fluit
do 10 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Luk Bastiaens
do 10 20.30 u Veurne, St.-Walburgakerk, Johannes Götz (D)
vr 11 12.45 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, Erich Türck (Ro)
vr 11 20.30 u Ieper, St.-MaartenKathedraal, Johannes Götz, (D)
za 12 16.00 u Oostende, St.-Petrus & Pauluskerk, Peter Ledaine
zo 13 15.00 u Rijkhoven-Bilzen, Alden Biesen, Bruno Oberhammer (AU)
zo 13 20.30 u Brugge, kathedraal, Anne Schneider
ma 14 20.30 u Brugge, kathedraal, Enrico Pasini en kwartet "Il Cromorne"
di 15 15.00 u Tongeren, O.-L.-V.-Basiliek, Luc Ponet en Kleine Cantorij
di 15 18.30 u Haringe, St.- Martinuskerk, Peter Ledaine en Kamerkoor o.l.v. D. Coutigny
di 15 20.00 u Brussel, St.-Michiels- en St.-Goedelekathedraal, Jozef Sluys
di 15 20.30 u Brugge, kathedraal, Ignace Michiels en Gabriel Dessauer (D)
do 17 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Gerard Habraken (NL)
do 17 20.00 u Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Luk Bastiaens

- do 17 20.30 u Veurne, St.-Walburgakerk, Kamiel D'Hooghe
vr 18 12.45 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, Jérôme Faucheur (F)
vr 18 20.00 u Mechelen, St.-Romboutskathedraal, Peter Pieters
di 22 20.00 u Brussel, St.-Michiels- & St.-Goedelekathedraal, Andreas Cea Galan (SP)
zo 20 20.00 u Roeselare, St.-Michielskerk, Marco d'Avola & Modern Brasskwintet
do 24 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Esther Sialm (CH)
vr 25 12.45 u Antwerpen, O.-L.-Vr.-Kathedraal, Joris Lejeune
vr 25 20.00 u Haringe, St.- Martinuskerk, Liuwe Tamminga (I)
vr 25 20.30 u Ieper, St.-Pieterskerk, Paul De Maeyer
za 26 10.00 u Brussel, Protestantse Tempel (Botanique), Etienne leuridan
za 26 14.00 u Brussel, Instrumentenmuseum, F.Houtart, E. Leuridan, A.v.d. Cauter
za 26 15.45 u Brussel, Protestantse Tempel, (museumplein), Allen James
za 26 20.00 u Brussel, O.-L.-Vr.-Kappellekerk, Jan Van Mol
zo 27 15.00 u Rijkhoven-Bilzen, Alden Biesen, Ad van Sleuwen (N)
di 29 20.00 u Brussel, St.-Michiels- & St.-Goedelekathedraal, Hayko Siemens (D)
do 31 20.00 u Gent, St.-Baafskathedraal, Edward De Geest

driemaandelijks tijdschrift voor muziekcultuur
ADEM is in 2000 aan zijn 36ste jaargang toe
met 4 themanummers

MUZIKALE DUO'S OF DUALITEITEN

vocaal - instrumentaal
uitvoerder - luisteraar
religieus - profaan
professioneel - amateur

ADEM

- biedt verder een uitgebreide rubriek cd-recensies, boek-en partituurbesprekingen
- verzorgt een afzonderlijk te catalogeren overzicht van meer dan 150 tijdschriften en een rubriek actualia
- publiceert bij elk nummer een orgelbegeleiding en variabele orkestratie in bijlage
- verschijnt 4 maal per jaar en telt 64 pagina's

Abonnement Adem 990 Bfr (buitenland 1.220 Bfr)
ADEM is een uitgave van de nationale koorfederatie "Het Madrigaal" met medewerking van het Lemmensinstituut.

Info: Claudine Martens, Herestraat 53, 3000 Leuven - tel. 016/23 39 67 - fax 016/22 24 77 - e-mail: claudine.martens@lemmens.wenk.be

---

Orgeltijdschriften

Ars Organi - XLVIII, 2000, nr. 1/jan: J. KOCOUREK, *Orgelland Sachsen*; F. FRIEDRICH, *Bachinterpretation am Ende des 20. Jahrhunderts*; E. TRINKAUS, *J. A. Heinemann*; M. BALZ, *Virtuose Pedaltechnik in einem langsamen Satz*; A. LEUTHOLD, *Orgelbau im Internet*; M. KARES, *Kirchenheizung und Orgel*.

De Orgelvriend - XLII, 2000, nr. 2/feb.: G. SCHAAP, *P.v.d. Steen: een echte diepgraver*; C. J. SPAANS, *Het Gern-orgel in de Oud-Katholieke kerk te Amersfoort*; G. SCHAAP, *100 jaar Adema-orgel in Pijnacker*; - nr. 3/maart: W.V.D. ROS, *Dritter Theil der Clavier Uebung v. Bach*; B. v. BUITENEN, *Restauratie orgel in de Lokhorstkerk te Leiden (I)*; - nr. 4/april: G. SCHAAP, *Reil-orgel te Scheveningen: Ontstemming - instemming over omstemmen*; H. VOGEL, *'Schnitger-vervalsing' in Groningen?* D. MOLENAAR, *Van Oeckelen-orgel te Garmerwolde*.

Gregoriusblad - CXXIV, 2000, nr. 1/maart: F. JESPER, *Is de organist uitgespeeld?*

Het Orgel - XCVI, 2000, nr. 2/maart: J. BÖCKER, *Gerard Bunk, Een Nederlands componist herontdekt*; E. MUL, *Buxtehudes passacaglia een liturgisch werk?* P. v. DIJK, *Orgel der Aa-kerk nog steeds onderwerp van gesprek*; P. v. DIJK, *Orgelcultuur in Stralsund en Tallinn*.

La Tribune de l'Orgue - LII, 2000, nr. 1: H. Haselböck, *Diabolus in Organo? Autour d'un registre maintenant oublié*; V. Desarnault, *De la position des orgues dans les églises*.

Organist en eredienst - 2000, nr. 2/feb.: W. J. CEVAAL, *Zoektocht naar (on)zuiverheid*. Nr. 3/maart: W. J. CEVAAL, *Hoe improviseer je een Mattheüs-passie?* - nr. 4/april: W. J. CEVAAL, *Königorgel in Nijmegen*; J. RAAS, *Intonaties: de speeltuin van de organist*.

The American Organist - XXXIV, 2000, nr. 1/jan.: C. JOHNSON, *Florence Beatrice Price Chicago Renaissance Woman*; - nr. 2/feb.: J. VAIL, *Organ Transcription in Choral-Orchestral Works*; M.-L. LANGLAIS, *Franck's Metronome Markings for his 'Six Pièces' for organ*.

The Diapason - LXXXI, 2000, nr. 1/jan.: K. MC AFEE, *French Organ seminar*; - nr. 2/feb.: R. M. KECK, *The Technical and Aesthetic Legacy of Carl Weinrich*; - nr. 3/maart: H. A. KELLNER, *Bach and 'Die Kunst der Fuga'*; L.W. COUCH III, *Musical Rhetoric in Praeludia of Buxtehude*.

The Tracker - XLIII, 1999, nr. 3: J. L. SPELLER, *Henry Crabb: An Ancient Tradition of Organbuilding*; R. C. DELVIN, *Erben Organs of Trinity Episcopal Church, Apalachicola, Florida*; - nr. 4: R. WEBBER, *St. Bernard's Church, Watertown, Winsconsin: its Music, Musicians and Organs*; J. BISHOP, *The Stoneham Organ*.

'Orgelkunst' is een driemaandelijks orgeltijdschrift, uitgegeven door de
'Vlaamse Vereniging ter Bevordering van de Orgelkunst' v.z.w.,
opgericht in 1978

XXIIIste jaargang, nummer 2 - juni 2000

ISSN 0776-9350

Redactieraad

hoofdredacteur: Kamiel D'Hooghe
redacteurs: Luk Bastiaens, Dr. Bernard Huys, Wenceslaus Mertens en
Patrick Roose

Medewerkers

L. Bierens, J. Braekmans, W. Callaert, M. Cogen, H. De Backer, Dr. J. De Bie,
E. De Geest, R. De Vos, J. D'Hont, A. Froidebise, G. Huybens, J. Eeckeloo,
M. Lemmens, T. Levaux, K. Lueders, D. Manneke, J. Moors, R. Plovie,
D. Potvlieghe, G. Potvlieghe, H. Baeck-Schilders, Dr. G. Spiessens, P. Thomas,
J. Van Holen en P. Wagenaar; *Vertalingen*: D. David

Administratie en redactieadres

Opgave van abonnementen en adreswijzigingen

Agnes Dumon, Beiaardlaan 1, B-1850 Grimbergen, tel. & fax. 02/305.69.88,
e-mail: dhooghedumon@planetinternet.be

Abonnement voor 2000

België: 700 Bef / Studenten: 400 Bef / Steunabonnement: 2500 Bef
Nederland: 50 NGL; Overige landen: 1100 Bef

Oude nummers/jaargangen zijn verkrijgbaar tegen gunstige voorwaarden
Inlichtingen op het redactieadres

Betalingen

- Voor België: op bankrekeningnummer 436-6204991-57:
ten name van 'Orgelkunst', Beiaardlaan 1 te B-1850 Grimbergen
- Voor Nederland: op rekeningnummer 85.80.98.474 van
Kamiel D'Hooghe met vermelding 'abonnement Orgelkunst'
- Overige landen: exclusief via overschrijving op bankrekeningnummer
436-6204991-57

Advertenties

Inlichtingen en opgave bij de hoofdredacteur op het redactie-adres

Internet en -email

website: www.orgelkunst.be e-mail: mail@orgelkunst.be

Voor de inhoud van de ondertekende artikels zijn alleen de auteurs verantwoordelijk.
Overname van artikels is slechts toegestaan na schriftelijk verkregen toestemming
van de hoofdredacteur.

Frontpagina

Het Draps-orgel in het slotklooster te Male (1972), houtskooltekening van
R. Bosshaert (1999)